

ГОРБАТЫЙ.

ПОВѢСТЬ

начертана на пѣдставѣ знайденого памятника.

Написавъ

Денисъ зъ Покутя.

ЛЪВѢВЪ, 1877.

Изъ печачнѣ Института Ставропигійскаго.
пѣдъ зарядомъ Ст. Гучковскаго.

I 1.574.009

1997W40/5

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Въ сѣй повѣсти старавъ ся я забавити и поучити, именно тыхъ читателѣвъ або читателѣкъ, котрѣ не зовсѣмъ обзнакомлені съ цѣкавыми проявами природы и житя товариського въ полудневѣй Америцѣ.

Яко на першу пробу литературной проявы въ рускѣмъ языцѣ сего рода, выбравъ я подѣѣ, що найцѣкавѣйшій, черпаючи описи ихъ зъ А. Гумбольда подорожей.

Радъ-бы я, що бы ся ширивъ що разъ бѣльше кругъ русскихъ читателѣвъ и читателѣкъ, радъ бы я, щобы молодше поколѣне, котре выховане рускимъ словомъ, рускимъ духомъ и сердцемъ — розвивало дальше руску думку, и обьявляло, свои мечты, свои мысли, свои працѣ на поли науки — що разъ красше въ плодахъ литературныхъ... Де мы були-бъ вже зайшли до нынька, кобы хочъ десятый процентъ способныхъ Русинѣвъ працювавъ на

поли литературнѣмъ!... Але... не знавъ, що сему за причина!... дерева молодшій выпускають изъ себе дуже мало такихъ зеленыхъ гадузокъ, котрѣ обѣтцюють красный цвѣтъ и добрый плѣдь... Може съ часомъ буде лѣпше.

Въ Львовѣ — въ день Празника св. Василя Великого.

Денисъ зъ Покутя.

І. ХЛОПЦЕМЪ.

Я мавъ одного шебльного товариша, котрый бувъ диво не хлонецъ. Природа дала ему всё що найкрасшій свойства души и сердца, котры могли бы ущасливити его и другихъ, — але дала ему такожъ въ додатку горбъ величезный на плечахъ, котрый мовь-то той фальшивый тонъ въ музицѣ, псовавъ всяку гармонію щастя и нѣвечивъ всё высокопарній движеня его горячої души.

Въ школѣ выпередивъ онъ не одного способного и амбитного хлопця въ науцѣ и въ працяхъ письменныхъ; але за те пусті и безрозсудній товаришій одвдичувалися ему иншимъ робомъ; докоряючи ему горбомъ: або порѣвнували зъ Словакомъ, що носить пудло на плечѣхъ, або зъ дромедаромъ, верхоблюдомъ, — и нѣтъ вѣсти съ кимъ и съ чимъ... Лишь я оденъ не дѣливъ тои пустои сваволѣ товаришѣвъ, и бравъ Горбатого завше въ свою ширу оборону. Про те онъ и звѣрювавъ ся менѣ изъ усѣхъ своихъ гадокъ и мрѣй, и прилѣпивъ ся до мене цѣлою душою и сердцемъ.

Дивно се, що зъ усѣхъ забавъ и игоръ сподобали ся найбѣльше нашему Горбатуму игрища въ жовняри. Товариши зробили его тамборомъ; и цѣкаво було бачити, якъ онъ зъ бубномъ на передѣ, зъ вся-

кою серіозністю маширувавъ передъ фрунтомъ, вѣсиваючи точно маршовый тагть воинный. Нѣхто зъ товаришѣвъ не заступивъ его въ тѣмъ дѣлѣ; чи то ѓнь выбивавъ крогъ умѣровый, чи подвѣйный, чи бивъ вирбля до штурму, чи на алярмъ, чи на яке вже тамъ друге дѣло; все робивъ ѓнь дуже вправно и удачно. Петро, бо такъ ся звавъ нашъ Горбатый, заслуживъ собѣ про те на славу першого тамбора въ нашѣмъ школярскѣмъ полку, мимо своего величезного горба.

Але Петро сягавъ выше. ѓнь бажавъ стати офицеромъ, капитаномъ, полководцемъ; ѓнь взявъ въ головѣ ўкладати пляны стратегичнѣй, — и уложивъ бувъ цѣлу систему баталіи. На поли за мѣсточкомъ Н., де мы до школы ходили, ѓнь обдумавъ всѣ къ сему дѣлу начерты. Лѣсокъ, що его передѣлювала рѣчка ѓдъ площини, мавъ закрывати его войска передъ неприятелемъ; на горбочку мали стояти видеты; руины розваленной корчмы, мали служити за твердиню, котру ѓнь мавъ здобувати штурмомъ, — и т. и.

Одного разу, коли мы по форсовнѣмъ маршу надъ вечеромъ, посѣдали змученіи пѣдъ лѣскомъ въ холодику, на мураву; Петро глубоко задумавъ ся, а ѓттакъ каже: „Господочку! кобы то я дѣждавъ бути полководцемъ!... ябъ знавъ и наймудрѣйшого неприятеля побороти... Бачите отсю площину, що передъ нами простирае ся: тутъ ворогъ розстеливъ свои вѣйска, и дуфалый въ свои силы, розоставивши пикеты, и поскладавши въ кѣзлы оруже, забирае ся на супочинокъ. Тымъ часомъ я, на воронѣмъ кони, зъ того лѣса, зъ

моєю дружиною, якъ грѣмъ впадаю на него; бю, колю, рѣжу, гоню утѣкающихъ... ажь кровю малюе ся ся рѣчка и поле стелить ся трупами." При тыхъ словахъ дикимъ огнемъ заискрили ся тихі, голубіі его очи, живымъ румянцемъ зацвило блѣде его лице... Мои товариші слухали хвилину его бесѣды, а ѡттакъ якъ не зарегочуть ся въ одень голосъ, тай кажутъ: „Лишь перше скинь изъ себе своій горбъ чубатый, щобы лешше мѡгъ есь ѡдправляти воинній обороты; а другій зъ гурту докинувъ: „алежбо оставте цѣло горбъ его, ѡнъ ему справдѣ придасть ся; анужь непріятель зѡбеся въ четверобѡгъ, — то ѡнъ тогда тымъ горбомъ своимъ, мовъ тараномъ, ударить въ него зъ усіеи силы и розбѣ его на порохъ; якъ давнѣйше Македонцѣ розбивали клиномъ тѣсній ряды непріятелѣвъ. ѡнъ одень стане за цѣлый клинъ Македонскій!" И зновъ пѡднявъ ся регѡтъ цѣлои громады, и взяли зъ бѡдного горбатого Петра смѣяти-сь и шушкувати.

Петро, не промовивши нѣ слова, покинувъ товаришѡвъ, и погнавъ домѡвъ;... ѡдъ сеи хвилѣ ѡнъ не приходивъ уже бѡльше нѣколи на ихъ игрища...

Петро осамотнѣвъ зовсѣмъ; — замкнувши-сь въ своій комнатѣ, ѡнъ не дававъ нѣкому до себе приступу, тѡлько менѣ одному. Бувало прійду, зачукаю въ дверѣ тричѣ, по тихо. — бо такій бувъ знакъ мѣжь нами умовлений: — Петро нишкомъ отворить дверѣ, и впустить мене до кѡмнаты, а бѡльше нѣкого иного, хотьбы пугавъ цѣлу гѡдину або и днину...

Минуло рокѣвъ зъ чотыре... Одного разу, коли я увѣйшовъ до него, заставъ я стѣвъ на середь хаты высуненый; чого-мъ звычайно у него нѣколи не бачивъ. Петро, бувъ якій-сь роздражненный, несупокѣйный, незвычайный; лице ему палало, якъ иногда, коли розправлявъ о баталіи, — а очи сверкали огнемъ. „Здоровъ бувъ Петре!“ сказавъ я до него; „давно я вже не бачивъ тебе; що робишь? чимъ заходишь ся?.. чи выбравъ ты вже собѣ якій заводъ на будуще?.. Зъ мене братику! батько хоче конче зробити правника: та се менѣ якось не до смаку.“

„Та чомъ не до смаку?“ каже Петро... Правництво то красный станъ; оно дае рѣжні благородні, прехороші занятя... Выобрази собѣ адвоката, зъ великимъ, благороднымъ сердцемъ, котрый-бы поднявъ ся широко, крѣпко боронити утисненыхъ, покрывдженихъ, — передъ несправедливостю свѣта!... Скѣлько то я начитавъ ся въ книжкахъ о бѣдныхъ сиротахъ, котрымъ батько красне майно оставивъ; а тое майно ихъ вуйко або стрыйко, ихъ хитрый, лукавый онѣкунъ, — забравъ, прогулявъ промарнувавъ а бѣдні сироты пустивъ зъ вѣтромъ на нужду и на соромъ, по подѣ чужй плоты.. Або кѣлько то невинныхъ жертвъ черезъ легкоммысленнѣсть, або черезъ намову, або черезъ невѣжу, або черезъ припадкову приключку, — або черезъ лихихъ людей, — попавши-сь въ бѣду, не знаютъ якъ по правничому боронити себе, и заповнюють кримѣналы, — а ѣтакъ зганьблені и спѣдлені, опускають тоті прокляті мурь... Товариство

ѡдкидае ихъ, и не припускае до себе, а тотѣ бѣднѣ
 жертвы, або гинуть зъ голоду и нужды, або сплюга-
 вленїи и огорченїи, стають ся зъ розпуки по правдѣ
 злочинцями!... О я-бѣ выступавъ въ оборонѣ тыхъ
 бѣдныхъ утѣсненныхъ;.. тыхъ жертвъ незѡпсованныхъ
 легкомыслности або слѣпотоу трафунку, тыхъ упав-
 шихъ черезъ пѡдступъ або злобу чортовыхъ кусите-
 лѣвъ... Я-бы негѡднымъ опѣкунамъ, нечестнымъ зво-
 дителямъ невинности и честноты — здеравъ маску
 зъ лица и ѡдкрывавъ свѣту ихъ чорнѣи поступки, ихъ
 чорну душу и сердце!... Диви-сь любый мѡй друже!...
 (Петро вылазитъ на стѡвъ, и приготавлие ся до де-
 клямаціи), тобѣ я зовѣмъ звѣрю ся, бо ты оденъ мене
 понимаешь и розумѣешь... Той стѡлъ най буде су-
 дейска трибуна; сесѣ крѣсла въ округъ комнаты, най
 будутъ слушателѣи и свѣдки; ты будешь обжалованый,
 а я твоимъ адвокатомъ — оборонцемъ... Я вже маю
 мову готову, и отъ розпѡчнено устну розправу; по-
 слухай лишь...” Тутъ Петро затиснувши на въ хрестъ
 руки на груди, повернувши поважно окомъ по поро-
 жнѡй комнатѣ, а ѡттагъ поглянувши сумно на мене,
 мовь-бы то на обжалованого, мавъ вже розтворити ротъ.
 зъ котрого мали посипати-сь огненнѣи слова обороны;...
 коли я зглянувши на его дивну, низьку, утлу фигуру,
 скаригатуровану величезнымъ горбомъ, и на его дуже
 серїозну физиономїю,... склавши се зъ моимъ положе-
 нємъ, яко обжалованого: мимо волѣи и мимо всякого
 усилованя бути серїознымъ, — якъ не заребочу-сь на
 все горло;... и розвѣявъ я симъ реготомъ всѣ золотѣи

мрѣѣ молодого филантропійного адвоока!.. Онъ зблѣдѣ якъ стѣна, и не знавъ, що съ собою робити;... я-же не дожидавъ до вѣднця розвязки сего драмату, але захопивши чимъ скорше за капелюхъ, якъ не дамъ драпака зъ хаты... и не зупинивъ ся, бѣгучи, ажъ дома. Я знавъ, якій я бѣль завдавъ бѣдному Петрови, котрый бравъ рѣчи серіозно, горѣвъ любовою для людскости,... и палавъ жаждою служити правдѣ своими природными знаменитыми талантами; але, що ся стало, то пропало;... про его горбъ нещасный свѣтъ одпихавъ его одъ себе, та й еще смѣявъ ся зъ него! Та и я, мимо широи волѣ, не мѣгъ остеречи-ся тои загальнои слабости... Петро мусѣвъ наконецъ спѣзнати, що за-для горба того не може бути адвокатомъ-мовцею,... якъ передъ тымъ мусѣвъ пѣзнати, що за-для горба не може стати полководцемъ богатыромъ.

II. МОЛОДЦЕМЪ.

Мы зновъ черезъ довшій часъ не бачили-сь. Мене одпихало одъ него те, що я обдѣшовъ ся зъ нимъ такъ погано и що зранивъ его благородне серце;... онъ-же закрывавъ ветидъ свѣй передо мною, пѣзнавши, якъ безрозсудна була его мрѣя, стати мовцею съ своимъ карикатурнымъ горбомъ... Мы хибя лишъ здалеку бачили-ся, и рукою давали собѣ знаки товариськеи чемности; — але не сходили ся нѣколи... Небавкомъ укѣднчивши гимназію, — я поѣхавъ до Львова на университетъ, — а Петро не знаю, куди дѣвъ ся...

Минуло рокѡвъ зо шѣсть або и бѡльше, ѡдъ хвилѣ, якъ я не бачивъ ся съ Петромъ... На разъ подибавъ я его въ лѣску на Цетнарѡвцѣ, въ тихѡмъ закутку, куда майже и люди не проходили, — сумного задуманого... На его видѣ, прибули до головы мови всѣ нестрѣи та любѣи згадкѣи зъ хлопчичихъ лѣтъ, коли мы разомъ до школы ходили,... до серця всѣ чувства щирои прѣязни, котра насъ ѡдъ давна съ собою лучила... Я прибѣгъ до него неспостережений, обѣимивъ его щиро, и взявъ лице его обкладати горячими поцѣлунками...

Петро очунявъ поволи зъ переполоху, бо зъ разу не спѡзнавъ, хто я и що я; ажъ коли и въ него взяли ѡдживати въ души завмерлѣи пригоды жита, покраснѣвъ на лицѣ, око блиснуло прѣятно, стиснувъ мя крѣпко за руку и сказавъ: „О витай щирый товаришу; давно я вже тужу за тобою; и знай: жите ми стало пуже, и порожне, — и не знаю чимъ его заповнити. Люди мене цурають ся и сторонятъ ѡдъ мене; а если замѣшаю ся въ ихъ товариство, и возьму яку рѣчь выкладати ведля найщиршого пересвѣдченя и найвѣрнѣйшой науки, они зъ мене смѣють ся!... Безглуздѣи!... бо въ ихъ товариствахъ цвите лишъ сама пуста паплянина, полова безъ зерна, шумъ вѣтру безмыслный, и нѣчь бѡльше. Про те я и обходжу людей и жѣю самъ, одинокѣи;... мовъ въ пустини, середъ кипящего жита; межи мѣромъ осамѣвъ, якъ каже пѣсня... Але довше такъ выдержати ми годѣ!... Чоловѣкъ, видко, є звѣра товариске; самому якось скучно,

нудно, пусто... Приходятъ хвилѣ, де порожного сердца не задоволишь анѣ мрѣями великихъ поетѣвъ, анѣ идеами ученыхъ мудрцѣвъ... Серце бажае сердца. а се для мене на вѣки пропало!..."

Заболѣло и мене сердце на сѣ слова бѣдного Петра и щобы его гадку ѡдвернути ѡдъ сего сумного предмета, я взявъ его пытати, якою працею ѡнѣ теперь занимае ся?

Петро ѡдповѣвъ: „Хвиля, въ котрѣй ты мене брате высмѣявъ, коли-мѣ хотѣвъ мовити яко адвокатъ въ твоѣй оборонѣ, була для мене важна и рѣшуча. Я спѣзнавъ, по тяжкихъ борьбахъ съ самымъ собою,— що я нездалый до публичного выступу, хочъ такъ горячо туда рвала-сь моя недосвѣдчена голова... Я покинувъ дорогу иделизма, и пѣшовъ путемъ реализма... Я записавъ ся на курсъ купеческій, скѣнчивъ его, и вступивъ до гуртового гандлю, де скоро набувъ я тѣльки досвѣдченя, и розширивъ ся въ тѣмъ керунку на стѣльки поглядъ мѣй, що я нынѣка обертаю ведля власного розумѣня, кротями мого принципала, и маю зъ выдѣленыхъ менѣ ѡдсоткѣвъ зъ чистого зыску значный рѣчный дохѣдъ, зъ котрого мѣгъ бы я дуже выгѣдно выживити себе, жѣнку и дѣти, — якъ-бы були... Но що-же, мене Богъ либонѣ на завше ѡдсудивъ ѡдъ такого щастя!" Петро спустивъ голову, и тяжко за-сумувавъ ся... Я мовчавъ.

Въ тѣмъ надѣйшла стежекою по при насѣ женщина не молода въ вышарганѣй чорнѣй суконцѣ зъ арфою, а за нею подѣбно убрана, молода хороша дѣв-

чина, зъ блѣдымъ лицемъ, такожь зъ арфою... Молода дѣвчина зглянула мимоходомъ своими великими, чорными, задумчивыми очима на бѣднаго Петра. Я почувъ, якъ рука его въ моѣй задрожала, и лице трохи спаланѣло. Онъ, не промовивши нѣ слова, потягъ мене за собою, и мы пѣшли мовчки за невѣстами, оставши-сь трохи по заду-сь.

На Погуляницѣ передъ гостинницею зѣбрало ся гостей чи мало по-за столами: ѣдятъ, пють балакають. Було то въ Недѣлю надъ вечеромъ; пора лѣтна, тиха, премила. Туда пѣшли обѣ невѣсты; туда поволѣкъ мене Петро за ними... Въ кутику пѣдъ розложистою акацією невѣсты зупинили ся, настроили свои арфы, и взяли грати и спѣвати. Молода дѣвчина мала голосъ дзвѣнкій, чистый, до серця проникаючій. Спѣвала сумну баяду, про нещасну дѣвчину сиротину, котра, якъ билина въ поли, безъ росы воды усихала; про бурлаку-рыцаря, що пѣдбивъ недосвѣдчене молоде сердце, а вѣттагъ здрадивши, покинувъ, а она зъ смутку-любви, зъ роспуки-недолѣ, пѣрнула на вѣки въ глубокѣмъ Дунаю... Дѣвчина спѣвала съ жаромъ, съ жалѣмъ, съ слезою въ чорныхъ великихъ очахъ... Петро не спускавъ єѣ зъ ока; послѣ зѣтхнувъ тяженько и задумавъ ся глубоко... Мы мовчали...

По добрѣй хвили сказавъ Петро нишкомъ до мене: „Товаришу мѣй любый, позволь, що я тобѣ висповѣдаю ся зъ моєи тайны; бо она менѣ розсадить грудь мою. Ты не знаєшь, якъ то тяжко жити самому на свѣтѣ, и не мочи зъ нѣкимъ подѣлити своєи гадки,

своихъ чувствъ... Довго я працювавъ надъ собою, щобы утихомирити своє серце, задавити свои чувства, щобъ анѣ одно не прокинуло ся. Але дарма... Отъ и отся дѣвчина непокоить одъ давна мое серце. Побачивши єѣ, ставъ я болѣти надъ нею... Она, безперечно чиста душа, бо такъ мовить єѣ щире, ясне око; — она безъ долѣ, безъ опѣки, блукає ся сиротою по сѣмъ безчутвеннѣмъ, зимнѣмъ, зопсованѣмъ свѣтѣ, — мовъ тота чиста голубиця, — безъ притулища;... тысячи яструбѣвъ чигають на ню;... она скорше чи пѣзнѣйше упасти мусить!... Людвика нещасна чує глубоко свою сумну недолю, бо такъ мовить єѣ взоръ слезный, єѣ спѣвъ жалѣсный та печаливый!... Що думаєшь брате!... на колибъ я зближивъ ся до неї; на-колибъ я подавъ єѣ свою руку, вытягъ єѣ зъ болотной пропасти, надъ котрою она стоить; на коли-бъ я ѣддавъ єѣ свое майно, свою душу, свое серце; на коли-бъ я зъ нею оженивъ ся: онабъ певно була менѣ вдячна и щира, онабъ мене вѣрно полюбила... И мы-жъ обое були-бъ щасливѣ!...” При тыхъ словахъ Петро дививъ ся пильно менѣ въ очи, шукаючи въ нихъ для себе щирого за-суду;... но я мимохѣтъ сумно усмѣхнувъ ся... Петро, не дожидаючи моєї ѣдповѣди, схопивъ ся зъ мѣсяця, яєъ опареный... и пропавъ въ темнѣмъ лѣсѣ, — на довгій, довгій часъ, безъ вѣсти.

III. МУЖЕМЪ.

Прошло много лѣтъ, ѣдъ той хвилѣ, може зъ пятнайцять; мы вже бѣльше съ Петромъ не бачили

ся... Я въ свою очередь ставъ правникомъ, женивъ ся, розвѣвъ газдѣвство и дѣждавъ ся красныхъ дѣточокъ. О Петрѣ не було анѣ вѣсти анѣ чутки.

Одного разу, надъ вечеромъ, коли мы зъ жѣнкою про се, про те балакаємъ, приносять менѣ грубый листъ зъ почты. Беру, читаю адресу; письмо, гей-бы менѣ знакове. Листъ зъ Америки, почта Кумана. Та хто-жь бы то ажъ зъ ѳттамъ писавъ до мене? Чи може якій вуйко або стрыйко богатый, що взывае мене, щобымъ забравъ по нѣмъ спадшину миліонну; — якъ то часами буває?.. Зъ певнымъ роздраженемъ розрываю печати, и дивлю ся чимъ скорѣйше на пѣдпись: листъ ѳдъ горбатого Петра.

Взявъ я его швидше читати, и ось що вычитавъ.

1. ПРОЛОГЪ ДО ЩАСТЯ.

„ѳдъ часу, коли мы послѣдныи разъ бачили ся во Львовѣ на Погуляныцѣ, переживъ я, много важныхъ подѣй, котри мною сильно потрясали... По тѣмъ памятиѣмъ вечерѣ блукавъ ся я цѣлу нѣчь, мовь окаянныи, по лѣсѣ, — и ажъ ранкомъ вернувъ до дому, збѣдженныи, змученыи на тѣлѣ и на души... Я понавъ ся въ сильну горячку, и ѳдлежавъ шѣсть недѣль, зложенныи тяжкою хоробою... Безнадѣйнѣсть, огорчене, розпука товпили ся безперестанно въ моѣмъ серци... Були хвилѣ, въ котрыхъ я радо бажавъ умерти;... и колибъ не свята вѣбра, котру мати дитиною зацпила въ мое серце, и котра, мовь той промѣнь небесныи,

освѣчувала хвилями помрачену мою душу; ябъ бувъ собѣ вѣка прикоротивъ...

Я подужавъ;... въ отчинѣ не було менѣ що робити; менѣ тамъ все змерзѣло, збридло;... я не чувъ въ собѣ волѣ, взяти ся за дѣло... Но послѣ я заду-мавъ, покинути стару Европу, котра мене не прий-мала въ своє товариство, — и перенести ся въ иншій свѣтъ, де може иншій живуть люде, може и зъ ин-шими понятями... Я выбравъ ся до Америки.

Спродавши всѣ свои рухомости, всѣ цѣннѣй па-пери промѣнявши на золоту монету, я поѣхавъ до Гамбурга, и сѣвъ на корабель, що саме тогдѣ зъ вы-ходцями плывъ до Америки... На кораблі познакомивъ ся я зъ однимъ молодымъ пасторомъ, котрый зъ своєю жѣнкою и малою дволѣтною дочкою плывъ до Ку-маны. Онъ одѣдичивъ бувъ въ Америцѣ по вую кра-снѣй поѣлости надъ рѣкою Ориноко, и поѣхавъ ихъ судово на себе одобрати, не зовсѣмъ еще рѣшений въ тѣмъ дѣлѣ, чи въ Америцѣ поселить ся на завсѣ-гди, чи може спродавши свое добро, поверне назадъ до рѣдного краю... Пасторъ и его жѣнка були родомъ зъ Виртембергiи.

О. Гумбертъ, (такъ звавъ ся той пасторъ) бувъ чоловікъ дуже свѣтлый и честный; онъ не зважавъ зовсѣмъ на мѣй горбъ нещасный; и нѣ найменшимъ слѣвцемъ, або взоромъ, або заходомъ зо мною не давъ пѣзнати, що онъ его спостерѣгъ на минѣ... Одъ пер-шої хвилѣ нашого знакомства онъ приставаъ широко до мене, якъ я иногдѣ до тебе;... свѣтлѣй и розумнѣй

его розмовы притягали и мене до него що-разъ бѣльше, и я почувъ себе въ его товариствѣ свободнымъ, шаливымъ...

Але щасте се не довго тревало;... я спостерѣвъ, що его часами нападавъ якійсь сухій кашель, котрый его дуже мучивъ; тогда выступавъ на его блѣдѣмъ лица, якійсь хоробливый румянецъ, и слеза крутила ся въ его яснімъ, голубѣмъ оцѣ... ѣтъ очевидно мавъ сухоты... Часто той кашель переривавъ его розмову, и ѣтъ мусѣвъ черезъ довшій часъ мовчати... По кѣлькохъ дняхъ нашої плавбы лѣкаръ корабельный закарвавъ ему зовѣмъ говорити, и пѣславъ его до лѣжка. Тогда я бувъ его не ѣдстуннымъ товаришомъ. И тутъ мавъ я способнѣсть познакомити-сь близше зъ его милою жѣнкою. Була то ангель не невѣста... Часто тонула она въ тихихъ слѣзахъ про бѣдного мужа, коли сидѣла въ кутику на самотѣ;... але коли при нѣмъ була, розъяснювала лице на силу, и старала ся влити въ его душу слова потѣхи, надѣи... Дарма;... ѣтъ змѣркувавъ самъ, що небавгомъ перѣрве ся нитка его жизни... Одного разу, коли его жѣнка по довгихъ, безсоннихъ ночахъ, сѣдячи, уснула, Гумбертъ притягъ мене за руку близше до себе, тай сказавъ тихимъ голосомъ: „Пане мѣй дорогій! позволь що я тобѣ щиро звѣрюся зъ моєи печали, якъ рѣдному братови... Я пѣзнавъ въ тобѣ благородну душу, и маю пересвѣдчене, що ты мене добро-охотно выслухаєшь... Дни мои суть почисленні;... дарма, щобы-мъ дорѣкавъ моѣй судьбѣ... бо така єсть воля божа... Одно

менѣ жаль: що въ чужинѣ, далеко ђдѣ ђтчины и родины, оставляю жѣнку, вдовою и ђднѣ дѣтя сиротою!... Не мають иншої опѣки, крѣмъ Тебе одного... Пане мѡй золотый!... не дай имъ пропасти!...” При тыхъ словахъ, котрѣ вытиснули рѣснѣ слезы въ его очахъ, закашлявъ ся ђнѣ таеъ дуже, що ажъ жѣнка зъ просоня пробудилася. Я не давъ ему докѡнчити бесѣды, тѡльки стиснувъ его за руку на знакъ, що щиро сповню его волю.

Гумбертъ никнувъ очевидѣшки; смерть его не була вже нѣкому тайною... Ще три дни мучивъ ся; ђттакъ зажадавъ священника... По сумнѡмъ святѡмъ обрядѣ, приликавъ насъ всѣхъ троѣ до себе,... поручивъ моѣй опѣцѣ жѣнку и дѣтину, попрощавъ ся зъ нами зъ яснымъ лицемъ праведного мужа, и — умерѣ.

2. КУМАНА.

*) Въ половинѣ мѣсяца Липця, въ саме полудне, прибули мы до величезного залива Куманы. Мѣсто розностираѣ ся не далеко ђдѣ побережа морского, на площинѣ горбковатѡй, вапнянѡй, и всякої рослинности лишѡнѡй; вапняный грунтъ ѡдбивяючи сильно лучи полудневого сонця, морочить блескомъ очи и зѡблънаѣ спеку. Барометръ Реаумира показувавъ 33-ый степенъ тепла. Вѣддѣленный ѡдѣ мѣста лежитъ на горбку, 30 сяжнѣвъ надѣ площину моря вывесшенѡмъ, укрѣ-

---

*) Опись краѣвъ полудневои Америки начертана пѡсля А. Гумбольда подорожей.

плeный замокъ св. Антонiя. Есть то тѣльки сама одна вежа въ цѣлѣмъ сѣмъ мѣстѣ, до 40.000 душъ числячѣмъ, — а то за-для того, бо тутъ пануютъ часто землетрясеня. Дома, по наибѣльшой части безъ-поверхѣи, мають плоскѣи дахи; — въ ѳкнахъ, мѣсто шкла, панѣрь, въ олѣю моченыи.

Наге тото побереже заросле есть мѣсцями колучими кактусами, котрѣи бувають до 30 стѣпѣи высокѣи а 4 стопы грубѣи. Чоловѣкови годѣи продерти ся скрѣзь такѣи лѣсокъ кактусовый; наколи не хоче на острыхъ шпилькахъ кактусѣвъ пороздерати не лишъ одѣжь, але и тѣло свое на шматки; крѣмъ того въ гаяхъ тыхъ кактусовыхъ выводятъ ся численно ѳдкѣи гадюки, якъ тарахкотавка и т. п. Правительство тутейше выкорыстало сю прояву природы, и позасажувало спадистѣи възгѣря твердинь кактусами, залюдняячи ихъ гадемъ, а фосы заплудняячи крокодилиями. Отже природа и штука подають собѣ руки, щобы крѣпность зрѣбити неприступною. По надѣ кровы домѣвъ взносять ся зеленѣи вершки высокѣихъ тамариндѣвъ, кокосѣвъ, дактилѣвъ; на берегахъ моря и въ заливѣи проходжуютъ ся чаплѣи, пеликаны и фляминги: шо все надае симъ сторонамъ цѣху краѣвъ тропѣйскихъ. Мое око зъ жаждѣю пожерало тѣи новѣи для мене образы природы, и я-бѣ бувѣи довше забавивѣи ся въ пристани, кобы не мое опѣкуньство надѣ Гумбертовою и еѣдѣятемъ.

Мы замешкали въ гостинниці два особні, до-
ситъ выгôднї покоѣ, въ самôмъ мѣстѣ. Гумбертова
оставала звичайно дома, замкнувши ся въ комнатѣ
съ своею дѣтиною и съ своимъ смуткомъ; коли я вга-
нявъ цѣлыми днями по судахъ и по урядахъ, щобы
чимъ скорше тестаментъ перевести въ дѣло... Не мало
мавъ я въ тôй справѣ труду и клопоту... Але я бувъ
радъ зъ того, бо я боявъ ся бути близько Гумберто-
вой; я стававъ ся биля неи чогось неспокоѣнымъ, и
серце починало живѣйше бити, якъ колись-то биля
дѣвчины зъ арфою:... я полюбивъ Гумбертову. Я еѣ
полюбивъ горячо, глубоко, якъ ангела моего середъ
пустинѣ свѣта: и я еѣ любивъ що разъ крѣйше, ôд-
крываючи съ кождымъ днемъ новї свойства благо-
родной еѣ души, и — чому не сказати, — новї пре-
лести еѣ незвычайной красоты... Я любивъ тымъ дужше,
тымъ горячѣйше, чимъ менше я мавъ надѣи, щобы
любовь моя була ôдвзаимнена, щобъ була выслухана,
а не высмѣяна, поругана. По моихъ гôркихъ досвѣд-
ченяхъ я мусѣвъ мою любовь глубоко скривати въ
моѣмъ серцю, щобъ еѣ не здрадити нѣ наймен-
шимъ якимъ знакомъ... Я боровъ ся, тяжко боровъ ся
самъ съ собою:... и бувъ бы-мъ утѣкъ ôдъ неи на
край свѣта, кобы не святе слово, дане умеряючому
пасторови на смертнôй постели...

Елиза (Гумбертова) не знала, кôлько она менѣ
завдавала муки, предлагаячи: що-бы-мъ разомъ зъ
нею снѣдавъ, обѣдавъ, вечерявъ... Она казала: „Пане!
зробѣть менѣ сю ласку, и снѣдайте разомъ зъ нами;

вы не знаете, якъ менѣ скучно сѣдѣти по цѣлыхъ дняхъ самѣй въ комнатѣ; а на мѣсто я не пойду, бо и людей не знаю и ихъ бесѣды не розумѣю... А якъ бы Вы хочъ тричѣ на днину були разомъ зъ нами, то-бъ менѣ було пораднѣйше и пріятнѣйше: я-бы дѣ- знала-ся одъ васъ, якъ далеко поступила наша справа... а ѳттакъ може бы вы часомъ принесли яку новинку... зъ мѣста... Сказавши, взяла мене за обѣ руки, и по- дивила ся менѣ въ очи такъ мило, такъ солодко... що я мало не здрадивъ ся... Я не знавъ де стою, и що маю казати: Ажъ по хвили зѣбравъ я свои мысли, тай кажу... невыразно... скрѣзь зубы: Панѣ!.. наглящій обовязки... не дозволюють... хиба лишъ вечеромъ.

„Ахъ добре, добре!... мѣй дорогій Пане! сказала она чимъ скорше; то прибувайте до насъ хочъ вечерами... О якій Вы ласкаві для мене и для моєи дѣ- тины; Вы трудите ся за нашими справами по цѣлыхъ дняхъ, мовъ для рѣднѣ;... Чимъ-же я вамъ за се все ѳдвдячу!

„Панѣ! не говорѣть того. Дане слово присмер- тне покойному мужови Вашому а мому дорогому прі- ятелеви я радо сповняю. И вѣрте мы дорога Панѣ!.. що пріязнь Покойного и довѣріє Ваше до мене не тѣльки додає менѣ охоты въ тѣмъ дѣлѣ, але оно чи- нить мене щасливимъ!...” Послѣдній слова высказавъ я — нехотячи — трохи зъ жаромъ.

Єлиза пустила чимъ скорше мою руку, сѣла на софу, вказала и менѣ мѣсце, щобымъ усѣвъ не далеко ѳдъ неи, и — перейшла въ розмовѣ на иншій пред-

меты, а въ послѣ сказала : „Завтра либонь уже пѣв-року ѡдъ часу, якъ мы прибули до Куманы, а до того Недѣля, день въ котрѣмъ спочивають суды и уряды... Я ще не знаю Куманы... Чи не були-бъ вы ласкаві перепровадити мене черезъ мѣсто, надъ вечеромъ, по-надъ море; щобы-мъ троха побачила сей свѣтъ для мене новый и дивный.

Я почервонѣвъ зъ радости, тай подумавъ: Убъ-куй Петре! Єлиза не жахає ся твого горба!... Отже я єѣ ѡдповѣвъ весело : „Дуже радо! моя дорога панѣ! розпоряджайте мною, якъ хочете; я готовъ на вашѣ услуги... Не одно вы диво тутка побачите, якого не ма у нашѣй Европѣ.”

Ѡдтакъ я розгазовавъ єѣ, про те все, що я до сего часу бачивъ : я єѣ описавъ красныи величезныи видъ на тихе, голубе, просторе море, котре якъ ле-дова шибя шклитъ ся ѡдъ свѣтла сонця; а ѡдтакъ я нашкицувавъ поглядъ на полудне, въ глубину краю, де за мѣстомъ простирає ся велика плоска рѣвнина, обмежена въ дали высокими, зелеными горами, покритыми буйною, пребуйною рослинностю, на вдивовижу Европейцѣвъ, котрымъ о такихъ чудовисгахъ природы и не снилося нѣколи.

Єлиза слухала мене съ шильною увагою, а ѡд-такъ каже : „Все то красне и величезне, що вы менѣ розказуете -- и ябъ може погодила ся съ тою мою новою ѡтчиною; однако я не могу еще привигнути до тои надзвычайной спеки; она менѣ дуже доску-лює... Чи тутъ не ма такихъ купѣлій холодныхъ съ

спадаючимъ дощемъ або водопадомъ, якъ у насъ въ Европѣ? або може суть крыті басены, де и невѣсты могутъ плавати?...

Я: „Чому нѣ? дорога Панѣ! — суть и тутки холоднї купѣли. однако они суть троха ѳдмѣннї ѳдъ европейскїхъ... Звычайно, що край, то обычай... За мѣстомъ, не далеко ѳдъ того мѣсця, де нашъ корабель закинувъ котвицю, вливае ся рѣка Манзанаресъ до моря. Она мае воды дуже чистї и прозористї и дно бѣлымъ пѣскомъ устелене. У тыхъ водахъ о 10° холоднѣйшихъ ѳдъ розпеченого воздуха купае ся майже цѣлый свѣтъ Куманьскїй.... Тутка и верства аристократична Куманы шукае для себе охолоды, и уладила купѣли ось въ такїй способъ. Вечеромъ, коли западутъ послѣднї лучи сонця, сходятъ ся цѣлї родины, сусѣды, прїятелѣ, знакомї — надъ береги рѣчнї; — уберають ся въ довгї вонянї тунїки (сорочки), и безъ рѳжницѣ пола (отже мужчины и невѣсты разомъ), якъ кому догѳдно входять въ воду, сѣдають на лавочки, зануренї въ водѣ, и купають ся. Мужчины часто палять цигара, розберають новїны политичнї, диспутують; невѣсты въ свою очередь бесѣдують про свое дѣло; и забавляють ся до пѳзної ночи. Есть то можъ сказати, великї салонъ конверсацїоннїй, — и въ прочѣмъ дуже прїятнїй; а особливо, коли мѣсяць на повни свѣтитъ, якъ се було вчера... Видъ на море, на пристань, на далекї острова, на пальмы, що вѣнчають береги рѣки Манзанаресъ — есть краснїй не

до описаня!... Я уживавъ вчера сеи чудовой кунѣли, и не мѡгъ ся нею налюбовати.

Єлиза: Тому то вы вчера такъ пѡзно вернули до дому, и я вьсь дурно дожидала зъ вечерѡю. Чи вы припадкомъ." тутъ Єлиза засоромила ся и несмѣливо пѡвъ жартомъ сказала: — (о яка она була тогди хороша!..) — „не подибали въ водахъ Манзанаресу якои русалки американьскои, — котра вьсь своими чарами приєувала?... Стережѣть ся, бо — якъ то кажутъ, русалки суть найнебеспечнѣйшій, коли при мѣсячнѡмъ свѣтлѣ ѡдправляютъ свои воздушнй танцѣ."

Я дивлючи ся на єѣ красу, и въ тотї карї блискучїи очи, и слушаючи єѣ жартобливон розмовы, — бувъ такої поправдѣ очарованый: — тай мало що-мъ не выбухнувъ въ тотї слова: „0! Панѣ! не ма для мене бѡльшихъ и крѣпшихъ чарѡвъ. якъ Вы самї!" але я на щастє ще завчасу згамувавъ ся... и не ѡдповѣвъ нѣчого...

Єлиза, котра, дожидаячи ѡдъ мене одвѣту, пыльно дивила ся менѣ, въ очи, — чи не здогадала ся троха де чого, що въ минѣ тогди дѣяло ся, — бо усмѣхнувши ся флюотерно, сказала:.. „Якъ думаете Пане, чи не моглабъ и я завтра скупати ся въ водахъ Манзанаресу, въ спосѡбъ въ сѣмъ краю принятый, — коли вже не ма иншого... Менѣ и мому дѣтяти кунѣли конче треба..."

„Чомужь нѣ? моя Панѣ! — не ма въ тѡмъ найменшой трудности; я постараю ся про лавочки и про

купѣльну одѣжь для васъ и для малои Емильки (дочка Єлизы)..."

...О вы дуже добрій дорогій Пане!... однагъ я буду бояти ся въ рѣцѣ пробувати вечеромъ сама одна зъ дѣтиною... Тутъ Єлиза засоромила ся дуже, и промовила несмѣливо... „Чи вы... ведля тутейшого звичаю..." и замовкла.

Я чимъ скорше пѣдхопивъ єѣ бесѣду и кажу: ... „Єсли позволите, то я буду радъ вамъ товаришувати."

...О! такъ такъ, мѣй дорогій Пане!... Лавочку для Емилки ведѣть приладити въ серединѣ, помѣжь нашими;... и.. просила-бымъ, щобы нашѣ лавочки були трохи ѳддаленѣ ѳдъ другихъ;... я не рада-бъ мѣшати ся съ куманьскими обывателями;... анѣ за-для ихъ бесѣды анѣ за-для ихъ звичаѣвъ, котрыхъ нѣякъ не знаю...

Я приобѣцявъ зробити все, якъ Єлиза бажала;... и зѳставъ у неи на вечери... Мы говорили про се, то про те, що на умъ найшло;... хвилѣ улѣтали скоростю блискавки. Єлиза ставала ся що разъ мовнѣйша, и прѣятнѣйша; я зо веѣмъ стративъ свою тревожливѳсть, свою несмѣливѳсть. Менѣ здало-ся що она моя рѳдна сестра... Охъ кѳлька разѳвъ, мимо волѣ, я єѣ мало що не притисъ до серденька, мало що не поцѳлювавъ въ тотѣй усточка коралевѣй, що то мовъ до поцѳлунку самѣй наставляли ся... Але Єлиза, чи то зъ намыслу, чи жѣночимъ инстингетомъ ведена, — умѣла завше такъ мудро попровадити бесѣду, — мовъ той вправный кормчѣй провадитъ човенъ помѣжь утае-

ными въ водѣ скалами, — що легко обминула всё трафунки... Мы дуже поздно розстали ся; умовивши ся выѣхати якъ найскорше въ Саванны, до маєтности одѣдиченой по вусѣи.

3. БѢДНЕ СЕРЦЕ.

Хто годенъ описати тото щастє, котре, несподѣвано завитало до моеи помороченой души!... Розставши-сь зъ Єлизю, я довго не мѡгъ уснути... Тысячу гадокъ и чувствъ суперечныхъ прокидало ся въ моѣмъ серцю.... Єлиза спрїяє менѣ! Она не цурає ся мене!... якъ иногдѣ люди Европейскїй!... О Боже мѡй милый! Чи тое на явѣ дѣє ся, чи то може лишъ сонъ чудный приснивъ ся!... Але стережи-сь Петре!... що-бысь не зближивъ ся за надто до того сонця, котре може тебе спалити на порошокъ... Ты згоришь ѡдъ любви!... И нынѣ уже, чи не загнавъ ся ты за-далеко?... чи годенъ ты жити безъ неи на свѣтѣ!... А она! чи-жь могла-бъ тебе любити съ твоимъ горбомъ чубатымъ?... Нѣколи!... Я притисъ горяче лице свое до подушеи и заплакавъ гѡркими слезами... Ажъ надъ рангомъ уснувъ я на хвилину...

4. КУНЬЛЬ.

Въ недѣлю надъ вечеромъ выпровадивъ я на прогулку Єлизу и малу Емильку. Якъ они радували ся свободою и свѣжимъ воздухомъ, по такъ довготрева-

лѣй, добровольнѣй неволи; якъ ихъ все занимало, забавляло. Мала Емилька не могла начудовати-сь, бачучи брунатныхъ людей, ходящихъ наго по бѣлѣмъ свѣтѣ... Я еѣ вытолкувавъ, що то суть Индїйцѣ, на впѣвъ дикїй люде, але що и они стануть образовати-ся и покрють одежею наге свое тѣло... Индїйцѣ замѣняють въ Куманѣ передмѣстя, ѡддѣленїя рѣкою Манзанаресъ ѡдъ мѣста, де живутъ Европейцѣ...

Мы зближали ся до берегѣвъ рѣки Манзанаресъ, не далеко ѡдъ еѣ горла въ море,... и взяли купатися. Саме тогдѣ на западѣ зануряло ся сонце до половины въ мори, а на востѣ мѣсяць выниравъ до половины зъ моря. Иншимъ свѣтломъ свѣтило море западне, иншимъ море восточне, а зъ нимъ и острова, и кораблѣ, и птахи, и все, що надъ моремъ являлось... Наразъ западо сонце въ море, и забарвило на западѣ рожевымъ цвѣтомъ ѥ небо ѥ море; коли на востѣ сѣбный мѣсяченько, що разъ выше подносивъ ся на небо, и малювавъ все своѣмъ сѣбнымъ свѣтломъ ѥ небо ѥ море... Чудовне було се зъявище... Голубе небо почорнѣло, а на нѣмъ засверкали милїоны милїонѣвъ звѣздъ дуже яснымъ, у насъ невиданымъ свѣтломъ. Ѡдтакъ явивъ ся изъ звѣздъ миготячїй Хрестъ полудневый, мовъ зъ брилантаѣвъ зложеный, зъ котрыхъ то звѣздъ особливо горѣшна и долѣшна сѣяли дуже яснымъ свѣтломъ... Все утихло; настала уроча хвиля. Альбатросъ, розпавши величезнїй крила, круживъ якїй-сь часъ въ воздухѣ, а ѡдтакъ пропавъ въ безмежнѣмъ просторѣ;

пеликаны, вздувшы свои крыла, мовъ вѣтрила, спѣ-
 шили до пристани, пливучи тихо мовъ той корабель,
 котрого жене вѣтеръ догѣднѣй; тысячи птицъ мор-
 скихъ чорныхъ, зъ довгими та вузкими, бѣлыми кры-
 лами кружили коло вершекъвъ машть въ пристани;
 милионы рыбъ лѣтающихъ вносило ся по надъ
 поверхню моря, часами и до 18 стѣпъ высоты, мовъ
 тотѣ мотылѣ, миготячи въ срѣбныхъ лучахъ мѣсяця;
 а въ тихихъ мѣсяцяхъ моря дельфины и киты (велѣ-
 рыбы) пускали высоко зъ носа стрѣлы воды, мовъ
 срѣбнѣи фонтаны... Зъ далеку зашумѣло, залоскотѣло,
 загуло... Бувъ то паровый корабель зъ Европы, ко-
 трий, бухаючи зъ комина чорными клубами дыму,
 розпустивши весело бандеру, зближавъ ся спѣшнымъ
 ходомъ до пристани. Три пушочнѣи выстрѣлы дали
 салву зъ корабля; три пушочнѣи выстрѣлы ѳдповѣли зъ
 пристанной башты на повитанѣе прибувающихъ гостей
 зъ другои части свѣта; на побережу морскѣмъ и на по-
 мостѣ корабельнѣмъ пѣдняли ся тысячи рукъ, маха-
 ючи хустками, капелюхами; — грѣмке гурра роздало
 ся зъ пристани. Що за рухъ, що за радѣсть, що за
 житѣ настало въ сѣй пристани!... „Бачь дорогій Па-
 не!“ — сказала наразъ Єлиза, сѣпнувши мене за ру-
 кавъ; „що то за нове диво онде?... корабель плыве
 въ огняныхъ филяхъ моря;... то не есть свѣтло мѣ-
 сячне, бо оно мѣнить ся безъ перестанку: — то срѣ-
 бне, то зновъ вже жовтаве, а теперъ синяве, то зновъ
 рожеве, то зелене... Що за чудесна проява! я нѣколи
 сего не бачила!...“ Я ѳдповѣдаю: „Ся проява назы-

ває ся фосфороване або свѣчене моря; свѣтло те єсть подѣбне, хочь сто разѣвъ красше и яєнѣйше, до свѣтла фосфорового або до свѣтла червакѣвъ святояньскихъ. Оно походить ѣдъ маленькихъ животинъ, котрыхъ миліонами плаває въ мори, и котрі єуть такі маленькі, що ихъ ледви голымъ окомъ можна бачити. Чимъ здоровѣйші и живѣйші єуть тоті животины, тымъ красше и яєнѣйше они свѣтять; если же позаумирають, свѣтло ихъ гасне...

„О чудесный єсть сей вечерь и премилый.... и тоті зъявища невидані!... сказала Єлиза въ захватѣ, — и взяла мене нишкомъ за руку; моя гейбы прилипла до єи и не хотѣла довго пустити ся... Я споглянувъ теперъ на Єлизу: и утонувъ душею въ поглядѣ єи красоты: черезъ тунику рисувавъ ся выразыєто єи бюєть чудесно уточеный; коротєй рукавы ѣдкрывали по лѣктѣ єи алабастрові руки, — а горєь, досить глубоко врѣзанный, ѣдслонивъ красощі, ягїхъ я ѣддныи анѣ на образахъ не бачивъ анѣ въ снахъ не снивъ. А лице-жь єи чудесне, достойне пензля Рафала, уѣднчане по надѣ высокимъ чоломъ буйными сплетами золотого волоєя; а тоті очи карі, огниєті, мовъ двѣ зорѣ яєні, що своѣмъ свѣтломъ затьмили-бы найяєнѣйші зорѣ на небѣ!... Я вдививъ ся въ ню, якъ въ образъ, тай не мѣгъ очей ѣдвернути... Се чудове зъявище въ тѣй тихѣй, чудовѣй ноци, при тѣмъ дивнѣмъ свѣтлѣ мѣєця;... се вже хиба най хто другій достойно ѣдмалює. Не тямивъ я себе, що єя зѣмною дѣяло; не знаю, якій бы бувъ сему конецъ;...

коли наразъ що-сь плюснуло, не далеко передъ нами... Мы прокинулись, и побачили... блискачю очи крокодила, выпуленій на насъ... Єлиза якъ не скричить, якъ не вхопить ся мене за шю, — тай повисла безъ притомности; — лишь сильне тѣхканє ея сердца супроти моего давало знаки, що жиє... Я чимъ скорше вхопивши малу Емильку въ лѣву руку, а правою притиснувши Єлизу крѣпко до себе, выбравъ ся зъ воды на берегъ... Держучи въ рукахъ такъ солодкій тягарь, котрого лице зближило ся до моего, такъ що нашъ ъддохъ мѣшавъ ся съ собою, — я не мѣгъ повздержати-сь: я поцюлювавъ Єлизу! Она задрожала, розтворила очи, и взяла въ округи розглядатися мовъ пробудивши-ся зъ глубокого просоня... Я-же не ждавъ, ажъ доки зовсѣмъ не стямить ся, але ъддавши єѣ опѣцѣ опытныхъ служницъ, о котрыхъ передъ тымъ постаравъ-емъ ся, пѣшовъ ємъ прочь, супроваджаючи єѣ зъ далеку, до гостинницѣ;... ъдтакъ, замкнувши-сь въ своѣй комнатѣ, я взявъ надъ собою роздумувати.

5. КРИЗИСЪ.

„Що ты зробивъ несчастный!“ казавъ я самъ до себе... Розвѣявъ ты свое щастє необачный!... Тота дерзѣсть, той безвѣстѣ, поцюлювати въ лице обомлѣлу невѣсту, повѣрену твоѣй опѣцѣ!... О она тобѣ сего не простить нѣколи!...

„Треба щось рѣшучого постановити; такъ уже дальше ити не може..“ Тысячу гадокъ перевертало

ся менѣ по головѣ; наконецъ уложивши плянь до дальшого дѣланя, я постановивъ зъ Елизю розстатися, и написавъ листъ до ней прощальный...

Я высказавъ Елѣзѣ въ томъ листѣ мою любовь до неѣ горячу, безнадежную; выложивъ наглу потребу, опустити еѣ конечно: иначе вмру, изсохну въ жару, що палить мое сердце... Я написавъ дальше, що до еѣ подорожи все прилажене: мулы, слуги, сторожь безпеченьства; я еѣ списавъ все пакунки и все рѣчи, якѣ въ нихъ мѣстятъ ся: одѣжь, бѣлизна, стравы и напоѣ, котрѣ я еѣ закупивъ на дорогу; стации, де одпочивати а де ночувати буде; дальше просивъ я еѣ, чтобы приняла залучені готовѣ грошѣ, половину моего майна, — котрѣ еѣ були нужнѣ на дорогу и на залагоджене першихъ господарскихъ потребъ... Въ концѣ, я прощавъ ся зъ нею на вѣки, и просивъ, чтобы менѣ широко простила мой безрассудный блудъ...

Коли все было зладжене, наставъ ранокъ. Передавши написанный листъ служниці, чтобы его оддала своѣй Пани, якъ скоро пробудить ся, — я взявъ чимъ скорше складати и пакувати свои рѣчи, чтобы тихцемъ вынести ся зъ гостинницѣ, неостереженный одъ Елизы...

Я вже бувъ майже зовсѣмъ готовый, коли наразъ розтворюють ся дверѣ до моеи комнаты и впадаѣ въ раннѣмъ строю, зъ розвѣянымъ волосемъ, зъ заплаканными очима — моя прекрасна Елиза, — и заголосивши: „Любый Петре! не опускай мене!“ ки-

дае ся менѣ на шію... Я притись Єлезу крѣико до
серця... — и мы запечатали любовь нашу довгимъ,
солодегимъ, горячимъ поцѣлункомъ...

Въ кѣлька годинъ потѣмъ мы були звѣнчані...
На другій день мы выбрали ся въ дорогу.

6. ЗЪ КУМАНЫ ДО КОРДИЛЕРѠВЪ.

Добра, котрї Єлиза одѣдичила по вую, лежать
по другѣмъ боцѣ КордилерѠвъ (наσμα гѣръ), котрї,
тягнуци ся ланцомъ ѡдъ веходу на заходъ, ѡддѣлюють
площину побержну ѡдъ незмѣренной низины (рѣвни-
ны) пѣвнѣчного побережа полудневои Америки, назва-
нои Лляносъ. Ѡдмѣнный еть щѣ до плодovitости и
образности землѣ характеръ рѣвнины побержной ѡдъ
КордилерѠвъ; коли перша еть суха и одностайна
рѣвнина, похожа на пустыню, — лишъ сямъ и тамъ
поросла корчами колючихъ кактусѠвъ; — то Корди-
лиры, и ихъ пѣднѣже, еть зрошене богато ручаями и
потоками, котрї перепливають хоршї долинки, роз-
мѣщенїи межи раменами гѣръ, и они красуютъ ся пре-
буйною рослинностю, и малювничими образами при-
роды.

Дуже рано, — выбрали мы ся на мулахъ въ
походъ зѣ всякимъ приборомъ, якїй намъ здававъ ся
потрѣбный для ѡдправленя таѣ далекои и довго-
тревалои подорожи. Мы вирушили передъ сходомъ
сонця, и держали ся въ нашѣмъ походѣ рѣчки Ман-
занаресъ, котра намъ и дорогу ввазувала (бо выте-

гала изъ Лянось) и ѡдъ спеки сонця хоронила: — бо надъ ѡи берегами растутъ буйно Тамаринды, пальмы, Еретрины, Цейбы, и инші полудневї дерева надзвычайной высоты...

Чимъ бѣльше мы зближали ся до Кордилерѡвъ, тымъ краснѣйша показувала ся рослиннѡсть... Тутъ на пѡднѡжю тыхъ гѡръ, зрошенихъ численными рѣчками, починають ся осады Индѣйцѡвъ, управляючихъ рѡлю.

7. ИНДІЙЦѢ.

Пѡдъ именемъ Индѣйцѡвъ розумѣмо первобытныхъ мешканцѡвъ Америки, мѣдяной барвы тѣла... Ихъ можна-бы подѣлити (въ полудневѡй Америцѣ) на три великї галузи: а) на такихъ, що управляютъ рѡлю, б) на такихъ, що вѣдутъ жите пастырске (въ Лянось), и в) на стрѣльцѡвъ по лѣсахъ, живучихъ зъ дикою звѣриною.. Двѣ перші галузи суть пѡдчиненї законамъ Европейцѡвъ, замешкуючихъ Америку, — третя-же живе свободно въ дикихъ лѣсовыхъ просторахъ. Такъ рѡльники якъ и пастырѣ приняли черезъ миссіонерѡвъ испаньскихъ вѣру христїаньску; стрѣльцѡ-же кланяють ся, ѡдъ первонѡ-вѣку, силамъ природы, котрыхъ почитують за богѡвъ, и не узнають нѣчиѡи зверхности.

По кѡлька-годиннѡй подорожи мы запускали ся въ лѣсь. Все прїймає на себе взнеслїй, малювничїй видъ. Грунтъ богатїй въ воду; дерева, великаньскою высочины, повязанї съ собою лїанами, творять зъ

ними мовь сѣть не пропустну ; велике, на кѣлька стѣпъ довге листе, блищить-ся ѡдъ сонця, а скрѣзь него проглядають ся величезнѣ короны и килѣхи цвѣтѣвъ, жовтыхъ, синыхъ та червоныхъ.

Въ ярахъ тыхъ гѣръ, буйно зарослыхъ, котрѣ часто розширають ся въ просторѣ долины, мешкають Индѣйцѣ. Всяда подибуюемо слѣды управного ґрунту. Кожда хата индѣйска лежить посередѣ огороженного пляцу, засѣяного бананами, деревомъ мельоновымъ, тростиною цукровою и кокорудзою. Обсягъ тыхъ огородѣвъ есть дуже малый ; бо треба знати, що моргъ поля, засаджений бананами, двацять разѣвъ бѣльше выдае поживныхъ плодѣвъ, якъ моргъ, засѣяный збѣжемъ.

Индѣйцѣ мало потребууть до житя ; климатъ ихъ есть лагѣднѣй, злишна отже есть имъ одѣжь и теплѣ хаты ; а земля пребогата, достарчуе всего, що чоловікови до выжевленя треба. Про те Индѣйцѣ суть лѣнливѣ, оспалѣ, задуманѣ объ нѣчѣмъ ; а не маючи анѣ потребъ анѣ способности виробити въ собѣ власти ума и волѣ, остали они до нынѣ въ первобытнѣмъ станѣ природы.

Хаты Индѣйцѣвъ суть зъ тростины, повязанѣ лѣянами (повоемъ) и облѣпленѣ глиною. Въ серединѣ хаты есть дуже чисто ; тымъ чистѣйше, що Индѣйцѣ въ внутри своихъ хатъ суть нагѣ ; старшѣ, коли выходять до костела на богослужене, задягають на себе коротку сорочку по колѣна ; невѣсты закрываються епѣдницею, маючи рамена и груди обнаженѣ... Дѣти

и дѣвчата до девятого року приходять голі до костела... Дѣвчата ђдають ся вже въ роцѣ дванайцятѣмъ.

Индійцѣ управляютъ такожъ какао, тютюнъ, бавовну, индиго, зъ которого добувають красну барву, и дерево кокосове, зъ которого овочѣвъ виробляютъ дуже добру оливу.

Индійцѣ любять часто опускати дома, и выносять ся зъ дѣтьми на довній часъ до лѣса, котрый имъ достарчує достаточного корму. Часто бачити можна цѣлі села опорожнені зъ мешканцѣвъ.

Миссіонерамъ, т. е. монахамъ испаньскимъ, треба признати, що они то перші внесли американьскимъ Индійцямъ християнство и начало якои то культуры. Они выкореняють забобоны, дикій поганьскій звичаѣ, учать управы рѣлѣ и. т. и. Однакъ тота культура пріймає ся лишъ дуже поверховно; Индійцѣ, хотъ кладуть св. Хрестъ на собѣ, обожаютъ тыхцемъ темнї силы природы.

Присмотрѣмъ ся однѣй такѣй миссіи, де мы стали на нѣчлягъ. Миссіонеры пріймали насъ всюди дуже гостинно и чемно, бо малисьмо до нихъ ђдѣ ихъ прокуратора зъ Куманы поручительнї листы...

8. МИССІЯ С. ФЕРНАНДО.

Миссія, котру описую, называє ся С. Фернандо. Ёсть то село, котре лежить въ вузкѣй долинь, замкненѣй урвистыми вапьянными скалами. Хаты Индійцѣвъ стоять ђдосѣбненї, оточенї малыми огорождцями.

Широкі и прості улицѣ перерѣзують село підъ кутомъ простымъ; дуже тонкі и не дуже мѣцнї стѣны ихъ хатъ суть зробленї зъ дощокъ, повязаныхъ лїянами. Всѣ хаты суть на оденъ простый ладъ збудованї. Въ серединѣ харнѣсть велика... Крѣмъ тыхъ дрѣбныхъ огородцѣвъ около каждой индїйской хаты суть еще огороды громадскї. Въ тѣмъ огородѣ працюють дорослї мужики и невѣсты рано и вечеръ черезъ одну годину. Дохѣдъ зъ того громадского огорода иде на удержане миссїонера и костела. — Посередь села стоить великїй пляцъ. На нѣмъ мѣститься костель, дѣмъ миссїонера и гостинница для подорожныхъ.

Миссїонарь въ С. Фернандо бувъ арагонскимъ капуциномъ, въ дуже пѣдойшлѣмъ вѣку, але повенъ силы и житя. Бувъ днѣ собѣ добре товстый, веселый, жартобливый, любивъ бесѣдувати о битвахъ и облогахъ крѣпостей, любивъ много спати, добре ѣсти и нѣчого не робити; хочъ все нарѣкавъ на темноту и лѣннївство Индїйцѣвъ. Въ прочемъ була то добра душа...

Въ гостинници познакомили ся мы зъ мандруючими Французами. Були то два натуралисты, котрї зъ всякими приборами науки прибули сюда за-для розсмотреня природы; третей подорожный бувъ веселый и молодеый Англикъ, котрый съ своею молодю, хорошою жѣнкою подорожувавъ зъ цѣлїавости, а не безъ авантурничого настрою... Всѣ говорили мы по французки...

О якъ-же незрадѣла моя люба Єлиза, коли могла по такъ довгоѣ перервѣ, побесѣдовати зъ невѣстою образованою.. Миляди була чемна, мила и привѣтлива; они скоро познакомили-сь щиро, якъ двѣ рѣднѣ сестры... Лордъ Н. бувъ собѣ чоловѣкъ ювіяльний, шутливый; любивъ добрі бифтеки и смачнї вина; и бувъ великимъ почитателемъ красныхъ дамъ: що менѣ въ кѣнци трохи не сподобалося...

Заразъ въ вечеръ уложили мы плянь звидѣти одну славну яскиню *Guacharo*, о котроѣ чуда говорили. Скоро день, выбрали ся мы туда на мулахъ, мужѣ и невѣсты, взявши достаткомъ припасѣвъ харчевыхъ на дорогу...

День бувъ прекрасный, може ажь за надто краснїй; небо темно-сине не плямила ань одна хмарка; сонце мовъ тота куля огниста, шибувало по нѣмъ що разъ выше, и пекло насъ немилосердно своими простовѣсными промѣнями; воздухъ тихїй, ань найменшимъ вѣтрцемъ не ѡдсвѣженїй. Мы зближали ся до гѣръ, въ котрыхъ лежала тота яскиня; рѣка, що выпливала зъ неи, такожь *Guacharo* звана, показувала намъ дорогу. Не бавкомъ взяли мы ся легко взносити гѣръ, стежкою; мулы ишли шиломъ оденъ за другимъ, осторожно ступаючи по камѣняхъ. Пребуйна рослиннѣсть, лїяны, чѣпаючи ся по деревьяхъ, тамували часто дорогу; цвѣты всѣлякой барвы, пестрѣли всюда; а питацтво невидане, розличными голосами верещало такъ сильно по лѣсѣ, що тяжко було чути бесѣды найблизшого сусѣда... Мѣй Лордъ завше

якось знавъ стати ся найблизшимъ товаришомъ моєи жѣнки, перегородивши мене собою и своимъ муломъ ѡдѣ Єлизы. Безъ перестанку мавъ ѡнъ їй щось цѣкавого показати, оповѣсти, выяснити. Єлиза слухала єго мовчки; часомъ усмѣхнула ся, часомъ за здѣлану чемнѡсть подягувала. Бували мѣся, де для спадистои и вузкои стежки треба було злазити зъ мулѡвъ. Тогди чемный Лордъ зѡскакувавъ першій зъ своего мула, прискакувавъ до Єлизы, зсаджавъ єѣ, стискаючи єѣ за руку, и смѣливо поглядаючи їй въ очи :... не разъ постерѣгъ ємъ, якъ она червѡнѣла ся... Се мене трохи дражнило, и причинило ся не мало до уменшеня приємности...

9. ЯСКИНЯ *GUACHARO*.

Мы ишли дальше и дальше, а ще не бачили яскинѣ. Ажъ наразъ она намъ явила ся, якъ яка величезна брама, до 75 стѡпъ висока, а 40 стѡпъ широка, выливаюча зъ своего темного горла чистї воды рѣки *Guacharo*. Отвѡръ єи бувъ перевѣшанный лїянами, мовъ сѣткою, въ котрѡї пестрѣли цвѣты жовтї, червонї, синї и бѣлї. Мы увѡйшли, и впустили ся що разъ глубше въ внутрь яскинѣ, котра чорнѣла ся въ дали. Що разъ бѡльша темнота обгортала насъ; треба було засвѣтити походнѣ. На разъ якъ не зверищать якї-сь не знанї потворы, не чуваными, храплыми и пескливыми голосами, — ажъ лячно стало. Дамы найдужше перелякали ся, и кожда

мимохить вхопила ся рамени найблизшого бнля неи мужнины, — Елиза — очевидно — небдступаючого одъ неи Лорда. О! чому я тогди не бувъ при нбй!... Индйцѣ, що насъ провадили, бачучи нашъ переполохъ, вытолкували намъ, що той крыкъ походить одъ нбчныхъ птаховъ, котрй тутъ численно гнѣздять ся, и на доказъ, выймивши пѣстоля зъ за-пояса, нашъ провѣдникъ, стрѣливъ до одного такого птаха, котрого побачивъ на гнѣздѣ, причѣплѣнѣмъ до склепу яскинѣ, — и птахъ упавъ намъ передъ ноги. Пѣдняли-сьмо его. Бувъ завбѣльшки нашої великой курки, подѣбный троха зъ пѣря и зъ виду до пантары; коло очей чорныхъ мавъ въ округи синю обвѣдку. Тотй птахи, котрыхъ звать такожь *Guacharo*, не видять въ день, якъ нашй совы; живлять ся лишъ овочами, именно пестками зъ ягѣдъ; мяса не ѣдять; — и суть дуже тлустй. Тлущъ ихъ есть чистый и смачный, и перехуе ся довго. Мисіонеры сусѣднй не уживають на кормъ свѣй майже жадного иншого тлущу, кромѣ зъ тыхъ птаховъ. Ихъ выхуе ся въ тѣй яскини дуже велике число; полюють на нихъ дуже легко. Запаливши походнѣ, Индйцѣ бють ихъ великими жердями; птахи цозбавленй при свѣтлѣ видѣня, падають пѣдъ ударами безоборонно. Лишь тогди пѣд-немають крикъ не до выдержаня.

Мы заглубляли ся що разъ дальше. Яскиня и въ внутри есть розличными рослинами пребогато умаена, чого въ европейскихъ гротахъ або печерахъ не спостерѣгати... Дорога стае ся що разъ прикрѣйша. Въ

мѣру, якъ яскиня, якъ ся въ ню заглубляемъ, що разъ бѣльше звукае ся; рѣка, витѣкаюча зъ еи нѣдра, заливае майже цѣлу еи пѣдошву. Треба скакати зъ каменя на камень, а часомъ треба и по водѣ бродити. Для мужчинъ не чинило се великои трудности, але для дамъ?... Тогди мѣй Лордъ розвинувъ побѣчь моєи Єлизы цѣлу свою зручнѣсть, силу свою и ѡдвагу. Мѣсяцами она держала ся руки его,... бо я, збитый зъ панталику, приоставъ ся съ заду; часами она хватала ся его рамени, и спирала ся на нѣмъ съ цѣлою свободою; часами, въ мѣсяцяхъ небеспечнѣйшихъ Лордъ обѣймавъ еѣ въ поясѣ, пѣдоймавъ горѣ легко, якъ малу дѣтину, при чѣмъ она держала ся его лѣвою рукою за шю, и переносивъ на сухшій мѣсяц. Мене тогди яка-сь колька въ серце колола... Чортъ надавъ провадити дамы до такъ небезпечнои яскинѣ... Мои Французы таку саму прислугу робили краснѣй Милядѣ... Прійшли мы наконецъ до стрѣмкои скалы, посередѣ яскинѣ, зъ котрои зъ шумомъ рѣка спадала... И мы бачили чудо невидане, себѣ то водоспадъ по середѣ темной, пѣходными освѣтленои яскинѣ!... Видѣ бувъ дикий, прехороший, романтичный. Вода, мовъ срѣбло розтоплене, валить ся съ шумомъ, — розкидаючи пѣну високо, далеко въ округи; въ тоненкихъ капляхъ еи, освѣченыхъ походневимъ свѣтломъ, повставъ образъ дуги; до окола скалы, порослѣ густою, буйною рослинностю, котра китами своїми, мовъ фестонами, звѣшала ся по надѣ нашими головами; помѣжь всячыми рослинами по-

завѣшувані довгі великі гнѣзда птахѡвъ, котрі своїмъ безперестаннымъ, дикимъ крикомъ товаришували нашому походу; надъ рѣкою двѣ красні дамы, тры мужчины европейцѣ и бронзові пѡвнагі Индіецѣ съ походнями.. Признай самъ Петре, що се прехорошій предметъ для пензля доброго артисты..

Учені натуралисты хотѣли ити дальше, вдрапуючи ся на скалу по надъ водоспадъ; — але нашій дамы запротестували, — и я зъ ними мовчки, — и мы вернули ся назадъ... Обернувши ся лицемъ до отвору, мы зновъ мали незвичайный видъ. Отвѡръ яскинѣ блищавъ въ дали, хочъ дуже звуженный, — (бо мы заглибили ся були якыхъ 400 стѡпъ въ яскиню), — вельми яснымъ свѣтломъ; бо саме тогди освѣтляло сонце отвѡръ єи, — що контрастувало надзвичайно съ темнотою, котра насъ середъ яскинѣ обгортала...

Мы вийшли. Тутъ ожидали насъ Монахи миссіонеры, зъ дуже добрымъ, и можъ сказати, величнымъ обѣдомъ, котрый при отворѣ до яскинѣ на травѣ, застеленѣй килимами, прилагодили... Пирували-сьмо дуже весело, заѣдаючи зъ горячковымъ вкусомъ смачнѣй стравы и попиваючи по нихъ густо смачнѣй испанскѣй вина. Французы були не вычерпанѣй въ свѣжихъ, дотенныхъ концентахъ, котрі насъ всѣхъ розвеселяли... Лишь часами колька мене заколола ѡдъ концептѡвъ Лорда, котрый неперестававъ крутити ся коло моеи жѣнки... По обѣдѣ пустили ся мы въ дорогу домѡвъ — и ажъ въ пѡзний вечеръ прибули до миссіѣ.

Мы розстали ся съ товариствомъ, и пѣшли на свою квартиру. Яко-сь нѣ менѣ, нѣ Єлиза не було до бесѣды... Я станувъ въ ѡкнѣ, и взявъ дивити ся на того сине небо, на тѣ миготячї звѣзды:... розличнї гадки взяли роити ся по головѣ. Зъ думки не хотѣвъ выйти Лордъ:... даромъ я ѡдгонювавъ єго образъ ѡдъ себе, мовъ тоту мѹху, що уперта, десять разѡвъ стручена, зновъ на нѡсъ сѣдає... Я єго бачивъ въ думцѣ, якъ ѡнь шепчучи щось до Єлизы, поглядавъ на мене зъ коса, тымъ ироничнымъ поглядомъ, котрый такъ выразно здававъ ся говорити: „и ты така краля, могла полюбити такого кирпатового горбоноса“!... Тотї шепты и полады мене кололи ножами скрѣзь печинки... Отъ и я сперши-сь на локоть, зѡтхнувъ тяженько...

Єлиза давно вже крутила ся коло мене; хотѣла, видео, що-сь промовити, та не смѣла. Вѡдтакъ поклала свою руку менѣ на плече; — а коли я стрепенувши-сь, оглянувъ ся, Єлиза подивила ся менѣ дуже широко и проникливо въ очи, тай сказала: „Петре! маю тебе о що-сь просити“... „Мовъ“ сказавъ я їй коротко; та може трохи и за холодно... „Я молю тебе, сказала Єлиза, щобы мы завтра скоро свѣтъ поїхали до Каракасъ. Менѣ тамъ конечно треба... Я ожидаю въ Каракасъ вѣстей зъ Европы ѡдъ родини; и якесь тайне чувство каже менѣ, що я довѣдаю-сь що-сь дуже важного а може и що-сь сумного... О Петре!... не ѡдмовъ менѣ сего; я тебе о те дуже прошу!“ Я проникъ ѡдъ разу благородну дѹшу Єлизы, и чому їй такъ сильно було до Каракасъ... Она хотѣла чимъ

скорше розлучити-сь съ товариствомъ, щобы не завдавати менѣ тревоги, а може... такожь, щобы оминути прикмету, котра моглабы съ часомъ заколибати супокѣй и въ еѣ серци, и затроити щасте наше взаимне, котрымъ мы до теперь такъ любо жили. Бе Єлиза знала, що Французы и Лордъ прямують до Барцелоны; отже мы мали ѣхати до Каракасѣ. Менѣ закрутила-ся слеза въ сумнѣмъ оцѣ; я стисъ еѣ сердечно за обѣ руки, поцѣлувавъ въ чоло, тай кажу: „Добре моя душечко; я радо годжу ся на все, що тобѣ вгодно.“ И побѣгъ розпорядити провѣдникамъ и слугамъ, що треба, до дальшой дороги.

10. ДО КАРАКАСѢ.

На другій день, лишь засвѣтало, пустили ся мы въ дорогу до Каракасѣ. Нашей знакомѣ тогда ще добре спали; а якъ ся пробудили, — Богъ вѣсть що тамъ може говорили про насъ, же-сь мо ихъ убѣгли, не попрашавшись зъ ними... Мѣй Лордъ не безъ того щобы не шутковавъ собѣ зъ кирпачного горбоноса, що упровадивъ въ безвѣсти хорошу кралю... Але що ми тамъ по тѣмъ;... най говорятъ здоровѣ, кѣлько схотять, — а я радъ, що-мъ ихъ вже бѣльше не бачивъ.

Мы ѣхали пребуїною рослинностю, котра насъ всюди чарувала. Часомъ, коли мы взнесли ся на высшій хребетъ горы, мы переглянули великѣ просторы землѣ, ажъ до моря, — що десь въ мрачнѣй дали никло; то зновъ мы спускали ся въ низъ и насъ обгор-

тала премила долина... Часами вступали мы до миссіѣ на ѳдпочинокъ; они майже всеѣ однакѣ, лишь миссіонеры не всюда однакѣ люди...

Мѣсяцами бачили мы слѣды ягуарѳвъ, (американскихъ тигрѳвъ); — а нашъ проводникъ розказувавъ намъ, що ихъ есть въ Кордилерахъ велике множество. Часто приходятъ до миссіѣ, вломують ся до кошаръ, и роблять велику шкочу въ худобѣ. И небесечно буває пускати ся въ лѣсы самому чоловікови. Въ такомъ злучаю добре есть брати съ собою пса; бо ягуаръ кидаетъ ся перше на пса, якъ на чоловіка.... Нашъ проводникъ взявъ намъ дальше розказувати про инші зъявища въ сихъ краяхъ. Розповѣдавъ намъ, що найбільшою бѣдою сихъ хорошихъ и богатыхъ краинъ суть часті хоробы, именно жовта пропасница и тифусъ американскій, котрі особливо Европейцямъ дають ся тяжко въ знаки... Розповѣдавъ намъ такожъ про одного Бѣлого (Европейця), котрый утративши жѣнку при породѣ дитяти, выплекавъ самъ своими грудьми, мовъ жѣнка, тоту малу дѣтину. Ся подія має бути правдива. Розказувавъ намъ такожъ про вогнѣ, зъ землѣ выходячій, въ однѣй околиці, котру обѣтцаявъ намъ вечеромъ показати.

Мы ѣхали поволі, колибаючись на мулахъ,... ажь ось, зъ полудня, запустивши ся въ лѣсъ, мы побачили дивне диво... Велика громада малпъ довгохвостыхъ мандрувала черезъ лѣсъ, але не по земли, лишь по галузяхъ деревъ, въ той спосѳбъ. Проводиръ ихъ, хвативши-сь кѳнцемъ хвоста за галузу, гойдавъ ся, съ

спущеною въ долину головою, такъ довго, доки не зближивъ ся тѣломъ своимъ до сусѣднаго дерева; на разъ ѳдчепивши-сь хвостомъ ѳдъ галузи, пускавъ ся нагономъ черезъ воздухъ, и чипавъ ся руками за друге дерево; за нимъ переправляли ся тою самою методою и другіи малпы. Пѳдъ вечеръ, мы зближали ся до того мѣся, що въ нѣмъ зъ землѣ поломѣнь виходила... Вже сонце давно зайшло було за горы, коли нашъ провѳдникъ вказавъ намъ одинъ яръ глубокій. Помѣжь стрѳмкїи скалистїи береги глубоко пѳдъ нами, крутивъ ся потѳчокъ, дуже крутымъ руеломъ; на противъ себе побачили мы надъ самымъ потѳчкомъ отвѳръ, досить значный, до пѳдземной пещеры; — а въ тѳй пещеры ѳдъ часу до часу то вгазували ся то згасали языки червоново-жовтавои поломѣни, пѳдносячи ся часами на кѳлька стѳпъ до горы... Провѳдникъ казавъ намъ, що разъ перевозивъ туда ученыхъ подорожныхъ, но що они нѣякъ не могли приблизитися до самои пещеры, за-для стрѳмбихъ скалъ, котрїи єѳ зъ всѣхъ сторѳнъ окружають. Ученїи казали, що то має бути поломѣнь вульканична, бо въ округи вся земля мала пѳдставу вульканичну.

На нѳчлѣгъ зайшли мы до миссїѳ *Cantuarо*, котра лежить въ околици дуже дикѳїи; высокїи дерева окружають костель; ягуары, кружать все доокола, зѳѳдаючи по ночахъ куры и безроги Индїйцямъ. Мы задержали ся у приходника, чоловѣка малого зросту, худого и рубашно жвавого, котрый намъ досить наскучивъ ся своєю говѳрливостю. — На другїи день

спускали-сьмо ся въ долину — не безъ небеспеченьства, и лишь нашимъ муламъ маемо завдячити, що намъ ся нѣчого злого не стало... Дорога веде тѣснымъ, потоками выжолобленнымъ яромъ; розмокла въ нѣмъ глина есть липка и дуже ховзка. Мулы зступають по тѣмъ грунтѣ дуже осторожно, и пробують перше, нѣмъ поступлять, ногою беспечности грунту. Часами приходитъ середь дороги не величка, але глубока баюра. Тогда тоті досвѣдчені звѣри стулюють передні ноги до задныхъ, мовь козы, и пригучнувши трюхи, перескакують однимъ сусомъ тоті баюры. Бувало, що и сховзнуть ся задными ногами въ баюру, и загрязнуть ажъ по самі лопаткѣ, — але недоброй пригоды не малисьмо жадной... Погоничѣ мулѣвъ покрѣпляли себе ѳдъ часу до часу трункомъ, выробленнымъ зъ соку цукровой тростины, котрый сферментованый есть подѣбный до араку.

Долина *Cariaca* есть дуже нездорова за-для розкладу воды гнилой, котрой тутка подостаткомъ. Выходять въ воздуху въ часы спеки выпары вонячї, котрі занищещаютъ воздухъ, и приносятъ пропасницю и тифусъ.

Въ околици тѣй, котра есть пѣдминована вулканичными силами, даютъ ся спостерѣгати розличні незвычайні зъявища. Однои ночи давъ ся чути гукъ пѣдземный, мовь выстрѣлъ зъ гарматы, и потрясла ся трюхи земля. Наразъ наставъ дуже сильный выхоръ, и пустивъ ся електричный буйно-кроплистый дощъ. Выхоръ уставъ скоро, и настала тишина, ко-

тра цѣлу нѣчь тревала; червона мрака обгорнула небо. Того дня бувъ причудесный захѣдъ сонця. Гу-ста, темна заслона облокѣвъ роздерла ся наразъ на шматы, тужь надъ самымъ небосклономъ; сонце указало ся величаво на тлѣ темно-синѣмъ; лице его було дуже побѣльшене и змѣнене. Облаки здавали ся бути позолочені; снопы розстрѣленихъ промѣнѣвъ свѣтла, кидали найкрасшій барвы дуги, и досягали самой середины неба. — На другу нѣчь не встиглисьмо до-ѣхати до футора або миссіѣ, и ночувалисьмо въ лѣсѣ пѣдъ розложистовъ пальмовъ розвѣсивши нашій маты на єи гиляхъ.

О третѣй по опѣвночи бачивъ я на восточнѣмъ небѣ тысячи куль огненныхъ и звѣздъ спадаючихъ. Куль огненній пугали и розприскували ся; деякі зъ нихъ не розприскували ся, а спадаючи лишали по собѣ свѣтлі пасмуги. Свѣтло тыхъ метеорѣвъ було бѣлаве, а таке ясне, що гасило свѣтло найяснѣйшихъ звѣздъ. — Надъ ранкомъ тоті метеоры уставали, а за те указували ся на западнѣмъ небѣ бѣляві блискавицѣ, котрі вужиковато перерѣзували небо. — Въ мѣстѣ Квито видѣли одного разу, по надъ вульганомъ Сауатве, тагъ велике множество спадаючихъ звѣздъ, що здавало ся, якобы цѣла гора палала огнемъ. Тое надзвичайне зъявище тревало цѣлу годину. Нарѣдъ вже хотѣвъ виходити съ процессієвъ, коли довѣдавъ ся, що той ослѣпляючій блескъ не походивъ ѣдъ вѣбуху вулькану, але ѣдъ спадаючихъ звѣздъ.

11. КАРАКАСЪ.

Одного дня пѣзно въ ночи прибулисьмо на высочину, зъ котрой бачилисьмо въ мрацѣ вечерной мѣсто Каракасъ. Мы постановили переночувати близько одного, ягъ бачило ся, заможного фольварку, и ажъ ранкомъ пойти пѣшки до мѣста. Розвѣсивши маты побѣчъ себе пѣдъ голымъ небомъ, мы полягали спати. Наша мала Емилька, пустуючи перелазила зъ одной маты до другой, и пестила ся то зъ Елизою то зъ мною, ажъ на конецъ, обѣимивши мене за шю, при минѣ заснула.

Було ще дуже рано, коли я пробудивъ ся... Небо на всходѣ взяло забарвлювати ся рожевымъ цвѣтомъ, котрого верхній рубецъ блѣдъ и побѣлѣвъ, мовъ на заранѣ. На синѣмъ неба наметѣ рисували ся чорно але wyraзно копулы церквей, вежечки палатъ и дахи камяницъ. За мѣстомъ ширила ся необмежена площина, на котрой десъ недесъ выстрѣлила въ гору корона высокопенной пальмы. По лѣвѣмъ боцѣ чорнѣла ся гора Силля зъ двома заокругленими вершками, мовъ персы жѣночѣ, и лѣсы зъ вонными цвѣтами. Цѣла природа спала еще сномъ глубокимъ.

Я взявъ думати о моихъ житя пригодахъ... Въ Европѣ мене цурали ся и ругали ся зъ мене,... тутка ангель прилипъ до мене, котрый менѣ свѣтъ розъяснивъ, жизнь осолодивъ, рай розтворивъ... Чи се може бути, пытавъ ся я самъ себе, щобы така краса полюбила поправдѣ такого ягъ я горбоноса?... Та чи тотя

любовь є щира и довготрєвала?... Пристала до мене: може зъ вдячности бо бачила мое для себе приклонне, сердце;... або зъ потреби, бо щобы она була робила сама въ Америцѣ по смерти пастора?... Хтобы бувъ майно єи выдобувъ зъ рукъ американьскихъ судѳвъ и урядѳвъ; хто въ дорозѣ бувъ бы опѣкувавъ ся нею, та стерѣгъ ѳдѣ опасностей въ тыхъ безмежныхъ просторахъ, помѣжъ дикими Индїйцами?... А може троха и полюбила: бо чоловікъ и жѣнеа, скоро бачуть себе самыхъ двое, и пожіють съ собою якїй-сь часъ въ купѣ самї двое, — якъ мы зъ Єлизою въ Куманѣ, — притягають себе взаимно, якъ два супротивнї полы магнесу.... Але иай-би она перенесла ся зо мною до Европы, най бы взяли коло неї крутити ся гарнї, жвавї молодцѣ, — и она порѳвнала бы ихъ зо мною; о тогди она певно засоромила-бъ ся, що прибрала собѣ за мужа такого горбатого опуда: — и розвіяла-бы ся зъ єї сердца любовь для мене, якъ полова ѳдѣ вѣтру..... Думаючи се, я нахиливъ ся надъ єи матою, и вдививъ ся въ тото красне лице Єлизы, въ тотї красощї роскѳшнї, що зъ пѳдъ прозористой заслоны блискали, мовъ мѣсяць зъ за хмары. Минѣ стало и любо и сумно заразомъ.... Анужь она коли спѳзнасть свою обману, и пожалує, що ся зъ мною сполучила сопружествомъ! И я зѳтхнувъ тяженько,... Она пробудила ся на впѳвъ зъ просоня, и розтворила свои карї очи; а побачивши мое лице тужь нахилене надъ своимъ, заменула ихъ борзо зновъ, — але заразъ ѳддула свои рожевї усточка, мовъ пещена

дѣтина, до поцѣлунку, и зняла горѣ свои бѣли, пухнати рученята... Я-жь тои самои хвилѣ перебравши-ся до Єлизиной маты, взявъ єи любо, любо цюлювати въ тотѣ цукровѣ губочки... И щезли зѣ души мои сумнѣ думки, мовѣ тѣ раннѣ мраки щезають передѣ свѣтломъ и тепломъ ясного сонѣнька...

Сонце вже добре выкотило ся на небо, коли мы вѣсь трое ишли до мѣста, що розстелило ся намъ пѣдъ ногами... Золотый поранокъ розвинувъ ся въ цѣлѣй своѣй красотѣ. Мы ишли помѣжь винограды, зеленѣючі огороды; розкѣшнѣ футоры. Мы бачили ланы, засѣянѣ кукурудзами и всѣлякимъ збѣжомъ, яке родить ся у нашихъ краяхъ. Мы бачили по огородахъ сунѣцѣ, бросквинѣ, вышнѣ и черешнѣ; и мы згадали радѣсно и не безъ тоски на нашъ рѣднѣй край.... И справдѣ околиця ся, положена выще по надѣ море, ѡддыхає вѣчною весною, и має климатъ умѣренный, котрый дозволяє земли родити вѣсь тѣ овощи и плоды, якѣ приходять въ Европѣ.

Мы прибули до мѣста. Каракасъ числить (1812) 50.000 мешканцѣвъ, має 7 церквей (латиньскихъ), пять монастырѣвъ, школы, театеръ великѣй зѣ ѡдкрытымъ партеромъ, такъ, що вечерами зорѣ на небѣ можна зѣ него бачити, и широкѣ улицѣ, котры перерѣзують ся пѣдъ простымъ кутомъ... Такѣй стрѣй мають вѣсь мѣста въ Америцѣ, заложенѣ черезъ Испанцѣвъ.

Була то свята Недѣля. Мы вступили до церкви на ранне набоженство. Побожнѣ люде взяли ся схо-

дити. Священникъ ставъ на службу богу читану; краснѣй органъ ѳдозвавъ ся и гомонѣвъ сумно-величаво черезъ широкѣ просторы пишнаго сего будинку. Грудь настроила ся до чувства религійного, а духъ пѳдняявъ ся горѣ до Отца небесъ... О! молитва, побожнѳсть, религійне движене души суть чоловѣкови потрѣбнѣй, якъ рыбѣ чиста вода... Чоловѣкъ не жѣе душею, котрый не умѣе ширѳ молити ся!...

Мы вышлѣ зъ церкви пѳднесенѣ, чистѣй, шасливѣй и свѣтѣй здавъ ся намъ краснѣй и милѣйшѣй... Мы ишли черезъ рынокъ, дрѳбнѣ торговщицу, а ѳдтакъ допытали мы ся до почты... И справдѣ Єлиза ѳдпытала письмо до себе ѳдъ родини... Єи писала сестра, що Єлизина тета, котра любила Єлизу мовъ рѳднѣ доньку, умеравючи, благословила єи, и переказала єи 30,000 талярѳвъ спадщинѣ... Єлиза сплакала ся сердечно и зъ жалю и зъ радости; зъ жалю по тетѣ, зъ радости: бо се бувъ першѣй листъ до неѣ ѳдъ братѳвъ и ѳдъ сестрѣ; (родичей вже давно не було на свѣтѣ); а всѣ були здоровѣй, а всѣ цюлювали єи сердечно и доносили о тѣхъ дрѳбныхъ подѣяхъ, котрѣ такъ ширѳ занимають сердца родини, котра ся ширѳ любить; и всѣ на послѣди радували ся зъ того, що она выбрала собѣ мужа, котрого ширѳ любила, и котрого въ письмѣ своѣмъ зъ Куманы такъ дуже выхваловала... Прочитавши всѣ листы, и разъ и другѣй и наплакавши ся до волѣ и зновъ заблѣснѣвши радѳенымъ поглядѳмъ скрѳзь слезы, мовъ сонце скрѳзь дощъ, — дала менѣ всѣ листы читати;... тай ки-

нувши ся менѣ на шію, плачучи сказала: „Любый Петре! ты нынѣка одна моя подпора на свѣтъ!“...

12. ЗЕМЛЕТРЯСЕНЬЕ ВЪ КАРАКАСЪ.

По обѣдѣ, — могла бути трета година зъ полудня, — мы пустили ся ити назадъ зъ мѣста, до нашихъ муловъ и пакунговъ, котры остали-сь за мѣстомъ била футора. Єлиза закупила для себе де що зъ гардеробы, а я купивъ двѣ стрѣльбы, револьверъ, пороху и куль. Мы ступали поволи домовъ. День бувъ дуже горячий, воздухъ супокѣйный небо безъ облаковъ. — Сѣмъ минутъ по четвертѣй дало ся чути перше трясене; було оно такъ сильне, що вправило въ рухъ дзвоны церковній. Тревало оно пять до шѣсть секундъ, а по нѣмъ заразъ наступило друге, треваючи до десять секундъ, подъ часъ котрого земля колибаючися, флювала, якъ-бы плынь якій, що ся варить. Люди думали, що небеспеченство вже перейшло, ажъ тутъ наразъ давъ ся чути гукъ сильный подземный, подѣбный до грому. По нѣмъ заразъ наступивъ зъ середины землѣ прямовѣсный и найнебеспечнѣйшій рухъ, котрый выкликавъ довше флюване. Потрясена слѣдували въ супротивныхъ кирункахъ: одъ пѣвночи до полудня, и одъ всходу до заходу. Тымъ рухамъ не могло нѣчого оперти ся: мѣсто Каракасъ лягло въ грузъ; тысячи его мешканцѣвъ знайшли грѣбъ свѣй подъ розвалинами церквей и домовъ. Процессія не розпочала була еще своего обходу; а натискъ до цер-

квѣвъ бувъ тагъ великій, що чотыре тысячи людей зѣстало розмядженыхъ грузями валящихъ ся склеплѣнь... Кошары счезли майже до крыхты. Полкъ пѣхоты стоявъ пѣдъ збруевъ, и мавъ ити на процессію: будѣвля завалила ся, и всѣ нашли грѣбъ пѣдъ єи звалищами. Девять десятыхъ частей красного мѣста Каракасъ лягло въ руину.

О ягъ мы благодарили Богу, що саме передъ землетрясенемъ мы выйшли зъ мѣста и пробѣвали въ чистѣмъ поли... Мы вже не пускали ся сегодня въ дальшу дорогу, бо яко-сь стало лячно, ѡддалювати ся въ тѣй хвили ѡдъ жилищъ людей. — газда футору, милый и гостинный Ишпанецъ, выпровадивъ зъ хаты всю свою семію, и мы переночували въ спѣльнѣмъ шатрѣ пѣдъ склепомъ неба, балакаючи; и нѣхто зъ насъ, крѣмъ, малыхъ дѣтей, не зажмуриль и ѡка.

Страшна була тота нѣчь зъ Недѣлѣ на Понедѣлокъ: густа хмара пылу взносила ся горѣ и затемняла воздухъ; поволи курява опадала, встрясеня устали, а нѣчь була такъ потѣдна и супѣбѣйна, ягъ колибъ нѣчого ся не стало. Мѣсяць въ повни освѣчавъ ясно заокругленѣ вершки Силли; образъ неба творивъ страшенну суперечнѣсть зъ землею, покрытою розвалинами и трупами. Матери носили трупы своихъ дѣтей на рукахъ, обманючи ся надѣєю, що они повернуть до житя; распачаючи родины перебѣгали мѣсто, шукаючи брата, мужа, приятеля, о котрого судьбѣ не знали. Люде бѣгали громадами по улицахъ, котрѣ можна було тѣлько пѣзнати по рядахъ розва-

линъ и купахъ грузи... Погребаніи пѣдъ розвалинами ранній кликали голосно о помѣчъ: и проходячій радо и съ посвященемъ давали помѣчъ: бѣльше ягъ 2000 людій зѣстало живцемъ выдобутыхъ зъ пѣдъ звалищъ... Збувало на орудіяхъ до выкопуваня трупѣвъ, недоставало хирургичныхъ прирядѣвъ, бандажѣвъ, для обвиваня ранъ, лѣжокъ для хорыхъ; не було шпиталѣвъ. Хорыхъ перенесено на берегъ рѣчки *Guayre*, пѣдъ холодну тѣнь деревъ, на чистый продувъ воздуха. Въ першихъ дняхъ збувало на всѣмъ, навѣть на средствахъ выживленя. Воды такожь въ внутри мѣста не стало: встрясеня засыпали водоходы пѣдземній, и завалили и позатикали жерела и студнѣ. Щобы дѣстати воды, мусѣли ходити до рѣчки *Gayre*; але тутъ зновъ недоставало начинъ до черпаня воды.

Взяли ся до похороненя умерлыхъ, що тымъ наглядящимъ ставало ся, бо обавляли ся заразы. Установлено комисарѣвъ, котрї мали ѣдгребсты трупы зъ пѣдъ грузи и ихъ палити. По середѣ загальнои болести нарѣдъ ѣдправлявъ религійній обряды, котрыми спѣдѣвавъ ся переблагати гнѣвъ небесъ: одній ѣдбували урочистї обходы, при котрыхъ спѣвали пѣсни за умерлыхъ; другї оставали въ якѣм-сь дивнѣмъ задурѣ и спѣдѣдали ся голосно на улици своихъ грѣхѣвъ. Много паръ, мужчинъ и невѣсть, що жили довгїй часъ съ собою безъ церковного благословеня, повѣнчали ся тогди по обрядѣ; не право-ложнї дѣти ѣдшукали въ тыхъ страшныхъ часахъ своихъ родичей, котрыхъ до-теперъ не знали; люде, о котрыхъ пра-

вості ніхто не сумнівавъ ся, ѳдавали скражені черезъ себе рѣчи; родини, що ѳдъ давна жили съ собою въ незгодѣ, помирили ся.... Коли тревога, то до Бога.

Землетрясенє се не ограничало ся на саме мѣсто Каракасѣ, оно дало ся въ знаки и многимъ иншимъ околичнымъ мѣсямъ. Шѣсть мѣсть въ провинці Венецуелѣ зѳстало майже зовсѣмъ знищенихъ. Въ копальняхъ біля *Авоа* число забитыхъ выносило 5000. Въ кѳлькохъ мѣсяхъ розпукла ся земля, и выкинула зъ себе таке множество воды, що зъ того утворила ся рѣчка; озеро Маракаибо значно ся зменшило.

13. ПЕРЕПРАВА ЧЕРЕЗЪ КОРДИЛЕРЫ.

Зъ Каракасѣ пустили ся мы въ дальшу дорогу берегомъ Гвайры. Въ околиці села Антинамо бачили мы сады, наповнені цвѣтущими бросквинями. Около кожного дому стояли огромні дерева *persea*; ихъ пнѣ обвивали віючія рослины. Перенувчовалисьмо въ плянтаціі цукру. Чворобѳчний дѳмъ замешкували Негры; ихъ було зъ до сорокъ; спалисьмо на воловыхъ шкѳрахъ, розностертыхъ на земли, такъ якъ и Негры. Внутре того дому подѣлене єсть на комнаты; въ кожѳй комнатѣ спить по чотыре Негры. На подвѳрю сего футора розложено було зо дванайцять огнищъ, при котрыхъ Негры ѣсти собѣ варили. Ихъ говѳрлива и вересклива веселѳсть не давала намъ спати.

О входѣ сонця поѣшли мы въ дальшу дорогу, щобы перебути *Higerote*, громаду високихъ гѣръ, ѡддѣляющихъ долину Каракасѣ ѡдъ долины Арагуа. Тота вохка и черезъ гаде замешкала околиця, пребогата есть въ дуже цѣкавѣ рослины вселякого рода. Пѡдношу тутка лишъ одну *Rosa del Monte* (рожа гѣръ), котра на собѣ носить чотыриста до пятьсотъ цвѣтѡвъ пурпуровыхъ въ одной китици; она росте до высокости 60 стѡпъ. Въ округи растутъ Ананасы и инші дерева.

Зѣступаючи до полудневыхъ стокѡвъ лѣсистыхъ сихъ гѣръ, прибуваемо до *Tuy*. Купѣли въ *Tuy* суть дуже пріємнѣ; ясна якъ кришталъ вода задержуе на днѣ наветь теплоту 18°. Мешкане дѣдича окружене есть хатами Муриѡвъ; жонатѣ зъ помежи нихъ мають свое ѡддѣльне газдѡвство. Каждый Муриѡ мае ѡдданный на власный ужитокъ кавалокъ грунту, котрый управляє въ Суботу або въ Недѣлю, единыхъ для нихъ вѡльныхъ дняхъ въ тижни: годують также куры и безроги.

Пѡдъ часъ нашего побуту въ долинѣ *Aragua* майже каждой noci указувало ся намъ свѣтло зодіакове, въ надвычайнѡмъ блеску. Оно являє ся лишъ межи обома зворотниками, такъ якъ свѣтло полярне лишъ въ близькости полю або бѣгуна... Дорога молочна здавала ся блѣднѣти передъ сусѣднымъ блескомъ зодіакового свѣтла, а коли розпорошенѣ синявѣ облачки збирали ся къ заходови, здавало ся, якъбы мѣсяць мавъ сходити.

Вузкі, подовжисті облачки указували ся на краснѣмъ синѣмъ тлѣ неба, творячи въ глубинѣ небскелона якобы жовтый килимъ; здавало ся, що то другій захѣдъ сонця. Въ тѣй сторонѣ небесного склепу яснѣсть ночи здавала ся тогди побѣльшати ся, правѣ ягъ на першѣй квартирѣ мѣсяця. Коло десятои години свѣтло зодіякове звичайно слабне, а коло пѣвночи и слѣду его вже не видати.

Учені подають' сему зъявищу таку причину межи зворотниками кружить свѣдѣно въ просторѣ дуже сплещена паровата матерія, котру освѣчають тисячи кометѣвъ своими хвостами, зближаючи ся до сонця.

Въ дальшѣй нашѣй подорожи прибули мы до села Турмеро. Дорога веде безъ перервы черезъ плянтаці цукровои тростини, индиги, баволняныхъ и кавовыхъ деревъ. Правильнѣсть, зъ якою села суть заложені, пригадує, що они всѣ винні свѣдѣно начатокъ законникамъ и миссіямъ. Улицѣ идуць пѣдъ шнуръ рѣвнобѣжно одна до другои, и перетинають ся пѣдъ бутомъ простымъ; въ серединѣ на великѣмъ чворобѣчнѣмъ пляцу стоить костель а побѣчь дѣмъ миссіонера.

Виходячи зъ Турмеро побачили мы въ ѡдлеглости одной милѣ якійсь предметъ, котрый зъ далеку бувъ похожій на округлій горбъ, порослій рослинностью. Однагъ не бувъ то горбъ, але було то поодиноке дерево Замангъ зване; оно славне єсть зъ розложистости своихъ галузей, котрі творять пѣвгули-

стый вершокъ до 576 стѣпъ обводу. Его деликатне и тонке листе красно ѡдбивае ѡдъ синого неба. Пенъ дерева має 60 стѣпъ высокости, а 12 стѣпъ грубости Галузи розширяють ся гейбы великій парасоль и похиляють ся къ земли, ѡдъ котрой суть зъ на сяжень ѡддаленїи... Мешканцѣ тыхъ долинъ мають особенну почестъ для Замангу якъ и въ загалѣ для старыхъ великаньскихъ деревъ; — боже свавольне ушкоджене ихъ буває сурово каране.

Мѣсточко *Marakau* було колись осередкомъ плянтацій индиго; теперъ звернено ся бѣльше до управы баволны и кавы, бо индиго вытончуе дуже грунтъ, и нищить его плодovitѡсть... Въ *Marakau* мешканцѣ суть дуже гостиннїи. Особы, до котрыхъ мали-сьмо листы, убѣгали ся, щобысьмо у нихъ загостили... Мы вступили въ дѡмъ одной родины, що не давно прибула зъ островѡвъ канарїйскихъ; приготовлено для насъ пишну вечеру, и старано ся все усторонити, щобы могло стѣснити нашу свободу... газды не було въ дома, бо выѣхавъ бувъ за-для торговельныхъ справъ. Остала ся дома молода жѣнка, котра не давно пѡдъ часть его подорожи стала матерею. Зрадувала ся она дуже, коли довѣдала ся, що мы будемо въ *Angostura*, де прибуває еи мужъ. Она насъ просила, щобы мы ему занесли вѣсть о народженю сына. Въ хвили пращаня ся, она принесла намъ свое дѣтятко, и просила насъ, що-бысьмо ся ему добре придивили, и его черты лица отцу якъ найвѣрнѣйше описали; що мы ѡбѣтцали радо сповнити.

Въ дальшій подорожи запросивъ насъ до своєї *Hacienda de Cura* графъ *Tovar*. Мы тутъ пробували черезъ кôлька днѣвъ дуже пріятно въ маломъ дому, положеномъ въ городѣ, наповненомъ красными цвѣтами и цвѣтущими корчами. Тутеа жилисьмо такъ, якъ живутъ въ сѣмъ краю богатіи властители земскіи. До добы брали-сьмо два разы купѣлѣ, три разы удавалисьмо ся на спочинокъ и три разы засѣдалисьмо ѣсти. Мы робили зъ ôтси деякіи прогульки въ околицю. Всюда тѣшили мы ся взростомъ свободной, чинной и до працѣ звычайной людности. Графъ *Tovar* пороздѣлявъ грунтъ помежи бѣднїи родини, котрїи занимали ся упрагою деревъ баволняныхъ. Черезъ те поднѣсъ онъ ихъ добробыть, а въ часѣ плодо-зборôвъ они доброохотно працювали чергою въ его плантаціяхъ за деннымъ вынадгородженемъ.

14. ОЗЕРО *TAKARIGUA*.

Не сподѣвавъ емъ ся, що моя Єлиза съ такою цѣкавостю слѣдитъ за зъявищами американькои природы. А коли де що учуе про якї незвычайнїи проявы, то пильно за ними розпытуе;.... а часомъ мене попросить, щобысьмо то або се звѣдали. „Петрику!“ каже, поглядаючи менѣ мило въ очи; не правда любчику, що мы се будемо бачили?“ А коли я ей ôдно-вѣмъ, що треба буде зъ днину ходу наложити;... то она зъ разу трохи задумае ся, а ôттакъ промовить: „Якъ бы менѣ не жаль твого труда, то ябъ про сю

днину не стояла... Та не ма въ прочемъ причины такъ дуже квапити-ся до тыхъ Саваннѣвъ, що то они ѡдъ свѣта, яѣь то кажутъ, дощгами ѡдгороджені; будемъ мы у нихъ сидѣти цѣлый вѣѣь нашъ, а теперъ коли що трафляе ся, то побачмо...“ — „Най буде й такъ, кажу; та коли тобѣ се вгодно, то менѣ тымъ бѣльше“... Отъ и мы посунули до озера Такаригуа, котре Ишпанцѣ называютъ Венецуеля.

Озеро се троха бѣльше ѡдъ озера Нефшательского въ Швайцаріи. Напротѣвъ себе лежачіи береги представляють ударяючу суперечнѣсть; бо коли сторона его полуднева есть пуста, нага и правѣ не замешкана; берегъ пѣвнѣчный противно есть хорошій, сѣльскій, повенъ богатыхъ плянтаціи цукровои тростины, деревъ кавовыхъ и бавовняныхъ. Дороги понадъ озеро суть высаженіи корчами завше цвѣтучими, котрі сполучаютъ съ собою футоры богатыхъ плянтаторѣвъ. Каждый дѣмъ окруженъ есть громадою деревъ *Ceiba*, котрой великій жовтій цвѣтъ переплѣтаніи суть шарлатными цвѣтами *Erithriny*, що надае околици властиву еи цѣху. Розмаитѣсть и блескъ барвѣ свѣта рослинного ѡдбивае сильно ѡдъ синого безоблачного неба. Тамъ и ту стерчатъ зъ посередѣ управного ґрунту скалы гранитовіи. Дуже часто на верхахъ тыхъ скалъ взноситъ ся зъ розпадинъ скальныхъ фигове дерево, або *Clusia*, зъ мясистымъ листемъ. и пануе надъ околицею. Озеро тое есть зливискомъ чотырнацять рѣчокъ, котрі тутеи зъ околичныхъ гѣръ наплывають, не маючи до моря выхода. Тому

озеру має завдячити цѣла околиця свою надзвычайну плодovitѣсть, бо зъ него взносять ся въ воздухи сильнїй воднїй выпары, котрї рослины наповоаютъ потребою вогкостю, безъ чого при тѣмъ горячѣмъ, сухѣмъ климатѣ цѣла околиця стала бы ся пустынею.

Озеро Такарігуа має много островѣвъ, котрї украшають околицю черезъ малювничїй види своихъ скаль и покрываючихъ ихъ рослинъ. Островѣвъ есть зъ чотырнацять; бѣльшїй зъ нихъ суть управленїи и дуже плодovitїй. Найбѣльшїй островъ, за вздовжкїй на двѣ милѣ, называе ся Бурро, и есть замешканный черезъ Метисѣвъ-Индїйцѣвъ. Они жїють въ первобытнѣй прототѣ своѣй, и не выдаляютъ ся на свѣтъ по за границѣ, озеромъ обмеженїй. Поживлѣне ихъ складае ся зъ пизангу, манїоку, молока и рыбѣ. Оденъ Метисъ, котрый гостивъ насъ молокомъ своихъ кѣзъ, мавъ дуже красну доньку, и нильнувавъ ея, якъ ока въ головѣ. Недавно передъ тымъ прибуло кѣлька мысливыхъ (стрѣльцѣвъ) на островъ, и мали тутка переночувати. Якъ тѣльки Индїянинъ обѣ тѣмъ учувъ, казавъ заразъ донцѣ вдрапати ся на дуже високу акацію, а самъ положивъ ся пѣдъ того дерево: и не могла дѣвчина скорше злѣзти зъ дерева, ажъ мысливї зъ ѣттамъ ѣддалили ся.

Озеро се есть дуже рыбне и має три роды рыбѣ; въ нѣмъ живе такожь малый крокодилъ (вава), котрый много причинае ся до вынищеня рыбѣ.

Поглядъ зъ острова на озеро и на сусѣднїй пребогатї въ плоды поля есть дуже красный, коли вече-

ромъ, по заходѣ солнца, кроти водныхъ птахѡвъ: чаплѣ, фламинги и дики качки, злѣтають ся на острова, на котрыхъ черезъ нѡчь пробувають, и коли широкій поясъ окружающихъ виднокругъ гѡръ, цѣлый блищить ѡдѣ горѣющихъ огнѣвъ. Бо мешканцѣ запаляютъ тутька сухй пасовиска, для одержаня свѣжшой и деликатнѣйшой травы, и просторѣ тотѣ пожары выдають ся гейбы потоки лявы, спадаючи зъ гѡрныхъ хребтѡвъ.

Зъ помежи рослинъ, що растутъ на тыхъ островахъ, замѣтити належить *papajery* и *tomates*; послѣднѣи мають округлѣи, малѣи але дуже смачнѣи овощи. Такожъ мелонове дерево росте тутька дуже густо. Овочъ есть меншѣи ѡдѣ папаерѡвъ. (4 — 5 цалѣвъ въ промѣрѣ), и дуже солодкѣи.

На островѣ Бурро мае маркграфъ *del Tojo* свѡй дѡмъ, а що есть дуже рѣдкою проявою въ тѡмъ, „штучный городъ;“ т. е. зъ штучно рѣзаными алеями, цвѣтными клѣмбами, рабатами, холодными ходниками, укрытыми альтанами и т. и. Тутька прибувають часто гостѣ зъ мѣста Валенція, и зъ околлицъ, спрешуванѣи до него въ Недѣлѣ и Свѣята... И мы такожъ зъ Елизою, зазнакомивши-сь зъ маркграфомъ случайно въ Валенціи, прибули сюда въ гостину.

Много Европейцѣвъ розличной народности, крутило ся сюда туда по алеяхъ; мы подивляли смакъ марграфа, и не могли налюбовати ся тыми пишными тропѣйскими цвѣтами, котрѣи въ повнѣи роскошности ростили свои сильно-барвнѣи короны, и яеихъ мы

наразь ніколи тільки не бачили... Мы пішли з Єлізою на встаючий скалистий горб, котрий мов вежа, підносився над поверхню города, и на котрого вершку уладжена була альтана з галерієвъ, з ђдки представився пречудесный вечѣрный погляд на озеро, на кораблѣ и лоди плаваючі, на островы и на тоті прекрасні береги. Мы затонули въ сѣмъ чарующимъ поглядѣ, и мовчали... Въ тѣмъ хтось третій вступивъ до альтаны. Роздавъ ся крикъ: Єлиза!.. Едвардъ!.. и Єлиза и Едвардъ пали собѣ въ отвертї рамена, и взяли ся широко цюлювати... Мужчина бувъ въ капітаньскѣмъ мундурѣ, высокій, плечистый, гнучкій, повнолицый, мов малюваний. Мило було на него глянути. Чоло широке, поглядъ бистрий, марсовый, але здраджаючий чувственну душу. Бувъ може зъ 8—10 рокѣвъ старшій ђдъ Єлизы; и мушу признати, хоть зъ болѣмъ серця, що я небачивъ нігде красной пары, якъ Едвардъ и Єлиза...

Але чому они такъ горячо цюлюють ся, чому такъ довго держать ся за руки, и дивлять ся такъ мило и любо и широко собѣ въ очи, що ажъ мене, дивлячи ся на се, дрощъ проходить... Не заразъ схаменули ся;... тай Єлиза приводить Едварда дѣ минѣ, цѣла засоромлена мовъ пивонія, тай каже: „Се мужъ мѣй, се Панъ Едвардъ кузынь мѣй...” На сѣ слова мы оба задрожали незначно, гейбы насъ хто обливъ зимною водою... Едвардъ поглянувъ на мене зъ коса скрививъ зя чоґось, гейбы понюхавъ тертого хрѣну,— тай промовивъ скрѣзь зубы по німецки: „дуже ми

мило.” Я склонивъ ся яко-сь неудачио, и не мѡгъ и слова процѣднн., Чортъ надавъ кузына, та ще й офицера и до того такого хорошого... Якъ теперь Єлиза не одурѣе, тай я зъ нею, то буде дуже велике чудо....

Едвардъ и Єлиза, забывши про цѣлый свѣтъ, якъ бы нѣкого, крѡмъ ихъ обоихъ, на нѣмъ не було, поеѣдали собѣ на лавочцѣ, вхопили ся за руки и взяли на добре балакати.

Едвардъ. „0! люба Єлизо! чи гадавъ я, по нашої послѣднѡй розлуцѣ, тебе коли ще на сѣмъ свѣтѣ побачити? а найменше сподѣвавъ ся я сего на сѣмъ чудовѣмъ островѣ... Чи пригадуешь ты собѣ той вечеръ, — буде тому вже рокѡвъ зъ 12, коли мы пращали ся въ городѣ у батька твого? Мене покликали до вѡйска, ... на Француза, щобъ придушити революцію; я плакавъ якъ мала дѣтина; и мы заприсягли собѣ щирю любовь на вѣки.

Єлиза. Мы були тогди справдѣ дѣтьми; я ледви мала рокѡвъ зъ десять а ты вѡсѣмнайцять.

Едвардъ. Але я тебе такой попрадѣ любивъ. Вѣрь ми Єлизо! образъ твоѡй ходивъ зѡ мною всюда; середъ найгорячшой баталіи ѡнъ сіявъ передъ мною на хорувѣ, въ воздухѣ, въ моѣмъ серци;... н якъ-бы я мѡгъ бувъ вернути до ѡтчины, ... хто знае?

Єлиза почервонѣла якъ макъ, и перебила ему: „0тъ даймо тому покѡй; инакше Богъ намъ судивъ, и свята воля его.... Я коли-мъ мала лѣтъ 18, ѡддала-мъ ся зъ волѣ батька, котрый, умеряючи, не хотѣвъ мене

лишити безъ опѣки, за покѣйного першого мужа, пастора Гумберта: чоловѣка лепского, благородного, ученого и розумного. Я була до него щиро привязана, — и добуткомъ нашого содружества есть моя мала Емилька...“ Едвардъ взявъ теперъ Емильку на колѣна, ставъ ся їй пильно приглядати, а ѳдтакъ поцѣловавши еѣ щиро въ коралевї усточка, сказавъ: „чистый портретъ матери.“ Емилька не боронила ся Капитанови, бо Єлиза їй сказала: „Се твої вуйко.“

Єлиза розповѣдала дальше, якъ мы на корабли пѣзнали ся и познакомили ся; она выславляла при тѣмъ пѣдъ небеса мое благородне сердце и велику душу, очивидѣнки хотѣла тымъ прикрити горбъ мѣй нещасный... Едвардъ слухаючи, крививъ ся дуже, поглядаючи на мене зъ коса; зъ очей его такъ якъ бымъ вычитавъ: „и ты прекрасна Єлизо! могла собѣ выбрати за подруга и товариша житя такого кирпатого горбоноса! де були твои очи?“... Мене шпигало въ печѣнки гей ножемъ,... тымъ бѣльше, що они все за руки держали ся, и все на себе любо поглядали.

Змеркало ся: треба було романсамъ конецъ положити... Я загомѣнѣвъ зъ проволока тай кажу; „Гайда буде насъ дожидати.“

„Ходѣмъ, ходѣмъ“ — сказало сквалливо одно и друге, и мы забрали-сь и пѣйшли до гостей....

Вже-жъ я ти дальше не розповѣмъ, що ся дѣяло сего вечера, бо я бувъ нѣ живой нѣ мертвый... Тое лишь тямлю, що при вечери Едвардъ сѣдѣвъ

била Єлизы, що все мали що-сь шептати съ собою, що часами Єлиза червонїла, що Едвардъ на мене поглядавъ зъ коса,... а ѳдтагъ що мы пѳзно розѳйшли ся и полягали спати.'

Лишь я незажмуривъ нѣ ока черезъ цѣлу нѳчь, и вздыхавъ тяженько. Въ моѣй головѣ крутило ся, гудѣло, шумѣло гей въ млынѣ; я не мѳгъ нѣ десять мыслей до купы зѳбрати и упорядкувати...

На другій день була Єлиза хора, и не вставала зъ постели. Едвардъ надѳбгавъ кѳлька разѳвъ, щобы зъ нею попрощати ся; бо его розказъ покликывавъ пильно до *Veracruz*. Але Єлиза не дала ся нѣ уприсити нѣ умолити, и не бачила ся зъ Едвардомъ.

Коли Едвардъ ѳдѣхавъ, встала, зѳбрала ся скоро, и взяла на мене наглити, щобы мы чимъ скорше ѳдѣхали.

Мы попрощали-сь, и ѳдѣхали. Корабель вѣзь насъ черезъ тихій воды озера до мѣста Валенціѣ; въ дорозѣ не промовили мы до себе нѣ слова. Я понуривши очи въ долину, думавъ, не знаю самъ, обѣ чѣмъ; Єлиза, спершись на край корабля, пустила взѳръ свѳй десь далеко на край свѣта; ѳдъ часу до часу тайкомъ вздыхаючи а наветь уградкомъ слезу въ оцѣ фустиною обтиряючи.

Въ Новѳй Валенціи мы заѣхали до першого готелю на нѳчлѣгъ.... И сю нѳчь не мѳгъ я довго уснути; але надъ ранкомъ зѳбравъ мя сонъ, и я проспавъ ся крѣйко вже добре въ бѣлу днину... Коли я очи протераю, бачу, мовъ скрѳзь сонъ: коло моєи

постели прикучнула Єлиза. Бѣле ранне пляте увидатняло еи красну постать; золоте волосе розсталило ся, мовь золоте руно, по плечѣхъ, а въ краснѣмъ глубокѣмъ чорнѣмъ оцѣ засіяла слеза, чиста, ягь небесна роса... Я гадавъ зъ разу, що бачу передь собою каючу ся Магдалену...

„Петре“! сказала жалѣснымъ голосомъ, и хотѣла мою руку поцѣлювати, — чого я не допустивъ;... „Петре“! промовила, такъ солодкнмъ, тихимъ, милымъ голосомъ, що въ минѣ ажъ душа задрѣжала, — „чи простишь ты менѣ?... Выслухай мене Петре!... а ѡд-такъ суди, ягь знаешь... Вызнаю щиро, и каю ся, що мене вчера обманъ якій-сь напавъ, и обморочивъ умъ мѡй ясный... Едвардъ есть товаришь мѡй ѡдъ дитинячихъ лѣтъ;... мы взросли разомъ съ собою, мы бавили ся майже що днины; мы любили ся гей дѣти; родичѣ нашѣ були собѣ щирѣ и дуже сердечнѣй приятелѣ.... Мы зъ Едуардомъ такъ довго не бачили ся на сѣмъ свѣтѣ... Наразъ мы пѡзнаемо-сь: все гадки про дѣтинячѣй лѣта, про ѡтчину, про дѡмъ родиннѣй — збѣгли ся до головы; все чувства давнѣй дѣтинячѣй збѣгли ся до сердца; кровь ударила на мозогъ, ... и я забула про все... Прости менѣ сей разъ Петре! я вже тебе бѡльше не оскорблю нѣколи!... Кленусь тымъ задаткомъ любви нашої, котрѣй пѡдъ сердцемъ ношу“!

На сѣ слова я не выдержавъ въ моимъ упорѣ, ... бо я хотѣвъ довго ролю гнѣвного ѡдограти, ... але выскочивъ зъ постели, взявъ еѣ по рукахъ цѣлювати,

до серця притискати, моимъ ангеломъ называти, котрого я не достоинъ;... и Богъ вѣсть, що я їй все наговоривъ тогды въ моїй великій радости;... бо я ставъ отцемъ! Она притулила-ся широ до мене мовъ горличка, — и мы стали зновъ такъ говорливї, такъ ласкаві, такъ любї одно другому, якъ бы мѣжь нами нѣколи було нѣчого не зайшло...

Въ глубинѣ серця я мусѣвъ признати Єлизѣ правду... Бо пытаю ся: хто зъ смертникѣвъ въ тыхъ самыхъ, якъ она обставинахъ, зробивъ бы инакше?... чи я може бы бувъ лѣпшїй... мимо мого закривленого горба?... чи я-бы може дальше не пѣшовъ ѡдъ Єлизы?... А она прецѣнь скоро прїйшла до себе;... вчинила ся хорою, и не припустила любого кузына, хочъ серденько може такъ сильно до него рвало-сь... И для кого се?... для мене, кирпатого горбоноса!.. О Єлиза ангель не невѣста!

Мѣсто Валенція займає значну просторонь, бо улицѣ его суть дуже широкї; дома суть низкї а рынокъ дуже обширнїй; люднѣсть выносить ледви сѣмъ тысячей душъ. Много Европейцѣвъ (Бѣлыхъ) опускають свои дома, и жиють бѣльшу часть року на своихъ индиговыхъ и бавовняныхъ плянтаціяхъ.

Хто не бачивъ безчисленного множества муравлѣвъ, котрї напастують всѣ краѣ горячї, той не може мати выображеня о знищеняхъ, якї справляють тотї овады. Въ Новѣй Валенці находятъ ся они въ такъ безчисленнѣмъ числѣ, що ихъ пѣдземнї ходники суть похожї на справдешнї каналы, котрї въ до-

щевѣй порѣ наповнюють ся водою и стають ся небеспечными будѣвлямъ. Въ 16. столѣтїю позавалювали ся краснїи и просторїи будѣвлѣ О. О. Францишканѣвъ въ слѣдство тыхъ пѣдземныхъ минїерѣвъ.

Того самого вечера пустили ся мы въ дальшу дорогу. По дорогѣ задержалисьмо ся въ плянтаціи Барбуля, щобы придивити ся особлившому дереву, котре называютъ молочнымъ або коровячимъ. Тое красне дерево має постать яблѣнки. Его подожисте листе есть довге на десять цалѣвъ; овочъ его есть не дуже мясистый. За те оно есть зъ чого иншого славне. Коли нарѣже ся его пень, то плыне зъ него клеєвате, досить густе, дуже смачне и вельми приемне молоко, выдаюче запахъ бальсамичный. Мы пили тоє молоко шкаралупами овочѣвъ тутумо, або динѣвого дерева. Мурины и робѣтники плянтаціѣ живлять ся симъ молокомъ, мачаючи въ нѣмъ хлѣбъ зъ кукурудзы, маниоку, або такожь овочѣ арепы и касавы. Коли молоко тоє выставитъ ся на воздухъ, творить ся на поверхности его кожущокъ жовтавого цвѣту, а пѣдъ сподомъ витварює ся волокниста маса, гейбы сыръ.... О всходѣ солнца дерево тоє дає наибѣльше молока, и зѣ всѣхъ сторѣнѣ приходять сюда Мурины и Индїйцѣ зъ великими чашами для збирания молока; однї выпорожняють тотї начиня заразъ пѣдъ самымъ деревомъ, другї несуть зѣбране молоко своимъ дѣтямъ: здає намъ ся, що

естьмо присутній чинностямъ пастыря, котрый роздѣлюе молоко своєї череды.

Надвычайна есть плодovitость сихъ краѣвъ полудневои Америки, що причинае ся лишъ до лѣнивства тукраѣвцѣвъ. Маемо дерево молочне, маляне, хлѣбове (пизантъ и дерево сагове), мелонове и помаранчове, котрї безъ працѣ дають чоловікови поживлѣне. Овочѣ деревъ *Crescentia* и *Lecythis* служатъ за начиня; покрывки цвѣтнїи и кора деревъ пальмовыхъ служатъ за шапки и одѣня не требующїи шитя; колѣнка, або радше внутренїи пердѣлы была бамбусового, служатъ за драбины, и улекшають въ розличнїи способѣ будовлю хать, вырѣббъ крѣсель, лѣжокъ и иншихъ снарядѣвъ, зъ котрыхъ складае ся богатство Индѣйцѣвъ. Посередѣ такъ богатои, въ своихъ плодахъ такъ рѣзнодороной рослинности, треба дуже сильныхъ бодцѣвъ, щобы чоловікка побудити до працѣ, вытверезити его зъ лѣнивого усплена и розвинути силы его духа.

15. ЛЛЯНОСЬ.

Мы перейшли полудневый ланцухъ гѣръ, котрый розграницае долину Aragua ѡдѣ Лляносъ, и взяли ся спускати стрѣмгими стежками що разѣ низше. Въ *Mesa de Peja* вступили мы въ котлину Лляносъ. Сонце стояло правѣ въ зенитѣ; теплота досягала 50°. Не було слѣду нѣ найменшого вѣтру, а однакѣ середѣ тои позѣрної тишины пѣдносили ся безъ перервы

малі стовпы пороховъ, въ слѣдство нерѣвно розогрѣ-
тыхъ верствъ воздушныхъ. Рѣвина въ округи здава-
лася гинути въ просторѣ неба, и цѣла тотъ окомъ не
обнята тиха пустыня здавала ся бути океаномъ, по-
крытымъ морскими травами. Тутъ и тамъ стерчали
поодинокі пальмы зъ того незмѣренного океану. Есть
щось величного, але разомъ и сумного и смутного
въ томъ одностайномъ поглядѣ на тоті степы.

Лянось суть рѣвною площею, майже безъ жа-
дного горбка, дуже слабо похиленою на всхѣдъ и на
полудне. Спадъ вѣдъ есть дуже невеликій, часто майже
незначный. Найслабшій вѣтеръ гонить назадъ воду
въ рѣбахъ. Индійцѣ не разъ думаютъ, що плывуть
черезъ цѣлый день долѣвъ рѣкою, коли они справдѣ
посувають ся до ея жерела.

Одностайна есть поверхня Лянось, и рѣдко зна-
ходятъ ся на нихъ мешканя людскі; про те и подо-
рожъ черезъ нихъ есть дуже докучлива, тымъ бѣльше,
що палить воздухъ и шкварить нѣчимъ не вспинене
сонце, и що пылъ дусячій затемняе видъ.

Лянось розпадають ся на два системы водъ:
то есть на Лянось Ориноко и Пампасъ Ля Пляты;
межи обома лежать лѣсисті рѣвины Амазонки, на-
звані Selvas.

Въ тыхъ травистыхъ рѣвинахъ розвинула ся го-
дѣвля худобы на великі розмѣры. Одалені оудъ себе
на оденъ день дороги, стоять поодинокі хаты, по-
крыті скѣрами зъ худобы, сплетені зъ тростины и
ремня. Несчислені стада здичѣлыхъ волѣвъ, коней и

муловъ перебѣгаютъ въ различныхъ направленяхъ тотѣ степи.

Лянось представляютъ въ рѣзныхъ порахъ рѣжный видъ. И такъ :

Пѣдъ простовѣсными лучами нѣколи облакомъ не закрытого сонця, спалені травы розпадають ся въ порошокъ, земля ствердѣла пукае зъ лоскотомъ; пирамиды пылу взносять ся въ воздухъ, котрый прибераетъ бруднаву жовто-брунатну барву. Поволи зникають багна; звѣри косиють, засыпляючи сномъ догготревальмъ; крокодыль и вужь-боа глубоко зарывають ся въ намуль. Всяду суша заповѣдае смерть. Тогда-то трудомъ подорожи и спекою спрагненный подорожный видить въ воздухъ зелені пальмы, воднї жерела, буйнї холоднї травы, въ котрыхъ такъ любоспочивъ-бы; але образы тотї суть злудюю, призракомъ-марою, повсталою зъ нерѣвномѣрно огрѣтыхъ верствъ воздушныхъ. Покрѣтї темными хмарами пылу, мученї голодомъ и палячою жаждою бѣгаютъ конѣ и худоба тутъ и тамъ, наповняючи воздухъ страшнымъ рыкомъ... Оденъ муль въ тѣй загальнѣй нуждѣ дае собѣ раду. Рoste на степахъ рослина кулиста, обросла колючими кѣнцями; въ серединѣ ея мѣстить ся плынь воднистый, солодкавый, холодный. Осель розтропный копытомъ своимъ розбиваетъ сю колючу поволоку, всувае осторожно помежи кѣльцѣ свѣй писоць и покрѣпляе ся тымъ холоднымъ плыномъ.

Коли-же нѣчь настане и воздухъ охолодне; то и тогда худоба и конѣ не зазнають супочинку. Бо пре-

великій лилики (вампиры) завѣшуютъ ся имъ на хребтѣ, и высисаютъ имъ кровь пѣдъ часъ сну; а въ тыхъ ранахъ гнѣздятъ ся ѡдтакъ москиты и громады иныхъ кусающихъ оवादѣвъ, справляючи имъ тымъ чиномъ свербячку и дуже пекучій бѣль... Въ тую пору представляютъ Ляносъ видъ чорный, одностайный, сумный и страшный:

Скоро-же по довгѣй суши наступить добродина пора дошева, видъ степѣвъ змѣняе ся. Насампередъ вбазуе ся зъ далеку, на полудне поодинокій облакъ, мовъ горбъ по надъ виднокругомъ, збѣльшаючи ся поволи; выпары воднї розпростирають ся по зводѣ небесъ, небо блѣднѣе; далекій громъ заповѣдае зближаючи ся тучу.... Зачинае ити дошь; зъ разу каплями великими, рѣдкими... Але наразъ отворяють ся всѣ спусты небеснї, и вода лее ся, якъ зъ вѣдра, три, чотыре, до шѣсть недѣль... Конѣ и всяка худоба, вышукавши собѣ пѣдвышенї мѣся, на котрыхъ збила ся въ куну, вытягае шїю и любуе ся въ тѣй холоднѣй купѣли. Ажъ небавкомъ цѣлї Ляносъ перемѣняютъ ся въ просторе, незмѣренне море, зъ котрого лишь горбы съ худобою выринають, мовъ островы.

Дошь уставъ; и Ляносъ перебераютъ зновъ иншїй, зовсѣмъ ѡдмѣнный видъ. Воды стягають ся до рѣкъ и до выжолобленъ земныхъ, де творять довше або коротше треваючї озера и багна, а степъ засѣвае ся въ однѣмъ дни зеленою травою, котра въ кѣлька днѣвъ стае ся такъ высока, що закрые тигра, коня або и вола, — и пребуинымъ рѣзнобарвнымъ цвѣтомъ...

Тогда зъ далека обходити треба багна або баюры; бо на ихъ днѣ пѣдъ намуломъ спочивае боа або крокодыль, котрому скѣнчивъ ся теперъ сонъ зимовый. Пробуженый и оживленый холодною вохкостю встае до жита нового. И часто чути по степу гукъ великій, мовъ выстрѣль зъ пушки, и въ тысячи куснѣвъ розлѣтае-сь въ гору болото. Есть то крокодыль або боа, шо розбравши земну скорупу, явить ся на свѣтъ, выдаючи хитливымъ окомъ доокола, щобы шо пожерти. Бѣда тогда волови або коневи або и чоловѣкови, на котрого кине тотя пажерлива почвара свое око; бо голодъ а зъ нимъ и лютодсть еи есть теперъ превелика.

Мы повитали Лянось, якъ нашу рѣдну землю; бо тутка мали-сьмо вѣку нашего доживати; я не безъ тайнои радости шо въ тыхъ безлюдныхъ степахъ ѡдрѣжу ся ѡдъ свѣта, а особенно ѡдъ европейскихъ людей, шо не будутъ менѣ псовати щасливого пожитя мого зъ Єлизою... Въ Европѣ я не мѡгъ бы зъ нею жити; вона-бъ або мене покинула, або стала-бъ ся несчастливою. Тутка щасливого пожитя нѣхто намъ не мѣшае.

16. НАША ЗАГОРОДА.

По тримѣсячнѣй подорожи прибули мы на конецъ до нашої загорода; есть то поодинокое въ степахъ стоячій футѡръ, котрый называе ся Ель Кайманъ (Крокодыль). Наше мешкане становить рѡвнобѣчный низкій дѡмъ зъ тростины, шкѡрами зъ верху

накрытый и въ серединѣ такожь шкѣрами, мовь тапетами вымощенный. Меблѣ нашѣ складають ся зъ простѣшихъ деревяныхъ столѣвъ, стѣльцѣвъ и лавокъ. Начиня: суть то мысочки зъ кокосового орѣха; ложки и миски зъ дерева и два горшки желѣзны. Запасѣвъ для прокормленя не найшлисьмо майже жадныхъ; на щасте привезлисьмо съ собою все, що на першій початокъ було намъ треба... Нѣгде не ма городов; коровы, волы, конѣ и мулы не суть замкнені; они перебѣгають свободно просторъ землѣ, кѣльга мылѣ квадратныхъ завбѣльшкѣй, котрый становить наше майно, спадщину по змерлѣмъ вуйку Єлизы... Слуги и пѣддані мои, по части люде свободні, по части невѣльниги, мешкають въ порозкиданныхъ хатахъ била нашего футора. Суть то Индійцѣ темной барвы, до пояса голі, узброені въ довгую піку. Затруднене ихъ есть таке: они ѣздяць кѣнно по саваннахъ и мають дозѣръ надъ стадами, зъ чого складає ся наше богатство; они приганяють тоту худобу, що за надто ѣдалила ся ѣдъ футору, выпѣкають молодымъ лошаатамъ або телятамъ розпеченымъ желѣзомъ пятно на стегнѣ, яко знаєць пана, до котрого належать; ѣдгоняють тигрѣвъ и иншу бѣду ѣдъ худобы, словомъ они стерегутъ нашего добутку. Они жиють овочами, котрі природа дає, и такожь мясомъ со ленымъ и вѣсушенымъ на вѣльнѣмъ воздухѣ... Старый Муринъ має надзѣръ надъ нашою челядью, и ѣнъ заступувавъ по смерти вуйка, пана футору... ѣнъ насъ поучивъ, що нашѣ стада числять ся на тысячи штукъ худобы и коней.

Якъ тѣлько розбючено мулы, котрыми мы при-
 ѣхали, — такъ они, чуючи ся свободными съ пѣдне-
 сенымъ горѣ хвостомъ и въ задъ задертою головою,
 розтворивши широко нѣздра, пустили ся въ чваль по
 саваннахъ, шугаючи нюхомъ воды въ степу. Голосне
 ржане есть знакомъ, що пали на добрый тропъ.

Ще одну цѣбаву особливѣсть мушу замѣтити, ко-
 тру въ Саваннахъ бачити можна. Въ побѣльшихъ сто-
 ячихъ водахъ, або въ рѣкахъ намулистыхъ находятъ
 ся электричній угорѣ (*Gymnotus elect.*). Худоба,
 коли сходить до такихъ водъ, есть дуже осторожна;
 бо тоті угорѣ пѣдсувають ся пѣдъ худобину, и уда-
 ряють еѣ своимъ хвостомъ, выдѣлюючи зъ себе эле-
 тричнѣсть, що справляе великій бѣль. Тогда худобина
 ѣжитъ ся, перевертае дико очима и утѣгае.

Ловля на угорѣ электричній ѣдбувае ся въ той
 способѣ. Парѣбки (*Laneros*) нагоняють стадо коней
 въ воду зъ великимъ кригомъ и галасомъ, — бо конѣ
 за-для присутности угрѣвъ, не хотять лѣзти въ воду.
 Тогда вылазять тоті жовто-зелеиаві угры зъ пѣдъ на-
 мулу, и притискають ся до черева коней або мулѣвъ.
 Теперъ розпочинае ся борба. Индїйцѣ, узброені въ
 довгий бамбусовій кѣвъ, окружають багно; деякі зъ нихъ
 влазять на дерева, котрыхъ галузе розстелюе ся по
 надъ водою: дикимъ верескомъ и своими довгими тро-
 стинами забороняють они конямъ выскакувати на бе-
 регъ. Угорѣ, оглушені доскотомъ, боронять ся черезъ

выпорожняване своихъ электричныхъ батерій... Много коней упадае подъ силою невидимыхъ ударовъ; другіи, порскаючи, зъ наѣжеными гривами, зъ дикою встеклостью въ блискучихъ очахъ, стають дуба на задній ноги, и дають великій сусы, щобы уйти тѣй баталіи. Выскочивши зъ воды, наколи имъ тое вдасть ся, ратуютъ ся утечею; але небавкомъ, въ слѣдство электричности, корчь ихъ поривае, члены цѣпенѣють, и они розтягають ся на пѣску, мовь не живій, и ажъ по довшомъ часѣ приходятъ назадъ до себе... Але и рыбы электричній черезъ удѣляне ударовъ и выдѣлюване электричности, тратять свою силу и животнѣсть, и зовсѣмъ убезвладненій, выплывають на верхъ воды. Тогда можна ихъ брати безъ всякого опоры зъ ихъ стороны; однакожь и теперъ треба бути осторожнымъ, бо утаена въ яѣдмъ закутку электричнѣсть, може ся тяжко дати въ знаки, чого самъ на собѣ досвѣдчивъ-емъ... По яѣдмъ то часѣ угорѣ набирають знозь въ себе электричности.

17. НАШЪ ПРОЖИТОКЪ ВЪ САВАННАХЪ.

Поволи мы зъ Єлизою уладили ся въ новѣй отчинѣ. Стѣны обили мы килимами, пѣдлогу закрыли диванами постарали ся о лѣпшій меблѣ, розвѣсили образы по стѣнахъ,... и яко-сь стало въ хатѣ веселѣйше. Єлиза засадила красный цвѣтникъ передъ ѣкнами, огородивши єго живымъ плотомъ; зъ другихъ трѣхъ сторѣнь я засадивъ пальмовый лѣсокъ, за-для

холоду, щобы мали нашѣ дѣти куда бѣгати, тай и мы старѣй щобы-сьмо мали середь скварной спеки въ холдику милый супочинокъ.

Бо треба тобѣ знати, милый пріятелю, що насъ Богъ обдаривъ, окрѣмъ Емильки, двома здоровыми хлопцами, якъ орѣхи. Старшій зве ся Петруньо, а молодшій Леонцо; старшій бѣльше въ мене вдавъ ся, а молодшій въ маму... Петруньо любить зо мною гуляти по Саваннахъ, уѣжджати дикі конѣ, залускати ся, безъ найменшой боязни, въ темній пралѣсы надъ Амазонкою, куда черезъ ліяны, грубі якъ моя нога, треба собѣ перерубувати дорогу, и де мешкають люті ягуары и страшній великаньскій боа. Онъ любуе ся тою мрачною темнотою середь бѣлого свѣтлого дня въ пралѣсахъ, тыми великаньскими цвѣтами ліяновъ, котрыхъ бѣлі келихи, великій якъ добра коновка, пнуть ся на высочезній дерева; коли ихъ лопухасте листе верывае той пралѣсъ зъверха густо, мовъ дахомъ; — Петруньо любуе ся въ тыхъ пестрыхъ, живыми красками намалюваныхъ папугахъ, какаду, колибри, райскихъ птахахъ и иншихъ, котрі мовъ рѣзнобарвній цвѣты въ безчисленнѣмъ числѣ гойдають ся на галузяхъ;... его наветь тѣшитъ той пискливый и крикливый верескъ тыхъ птахѣвъ, котрый загнушивбы шумъ найсильнѣйшого водоспаду... Коли на супроти Леонцо есть тихій, задумчивый, мыслячій. Его забавляє передь всѣмъ книжка, добрі образы, спѣвъ и музыка... Бо мушу ти сказати, що моя жѣнка мае преграсный, звѣнкій голось, и спѣвае дуже хо-

рошо при проводѣ фортепяна, котрый за дорогі гроші спровадивъ емъ зъ Парижа.

За-для того то гадаю я Петруневи по нашій смерти, оставити нашу саванну, бо ѓнь тутка чуе ся щасливимъ, чуе ся бути въ своій ѓтчинѣ, Леонця же пѓшлю до высшихъ шкѓль до Валенціѣ; ѓдтакъ може до Филадельфіѣ, або и до Парижа, — и буду ховати его на Европейця; може коли зъ матерею поверне до Европы, а може и я тамъ на старѓсть завезу свои кости.

Доходъ маємо подостаточный изъ спродажи ху-добы;.. купка битыхъ талярѓвъ и дукатѓвъ въ нашій скрини що року значно збѓльше ся... На выгодахъ до жита не збуває намъ; впрочемъ мы застосовали ся до мѣсцевыхъ обставинъ. Маємо и пивничку не згѓршу, и библиѓтечку пожиточну и занимаючу; въ прочемъ здоровісьмо: — Бога хвалимо и єсьмо щасливі... Приѣдъ и побачъ!...

На товаришествоѣ европейскѓмъ такожъ не зовсѣмъ намъ збуває. Маємо зъ за пѓвъ дня ѣзды зъ ѓтси мѣсточео К а р а б а з о, де истнують менші школи; тамъ живе механикъ, хемикъ и лѣкаръ въ однѓй особѣ; тамъ можна дѓстати ишпанскихъ газетъ; въ Ка-лабазо ѓдбераємо листы зъ почты. Пробощъ, кѓлькохъ заможнѣйшихъ купцѣвъ, судія, учитель и той механикъ-лѣкаръ, — самі Ишпанцѣ, становять интелигенцію мѣцеву.

Въ пушения ѓдбувають ся тутка балѣ, на котрыхъ ѓдъ трехъ лѣтъ наша Емилька, яко королева

балю, брилюе; побѣчь неи пишнить ся Елиза завше
еще своєю красотою; гадавбысь що то старша сестра
Емильки... Добре, що тутъ не ма офицерѣвъ-кузынѣвъ
анѣ мандруючихъ Лордѣвъ....

Одного разу зъ полудня удали ся мы зъ Ели-
зою степомъ на прогулку; слѣды мулѣвъ, котрѣ хо-
дили до воды пойти ся, були для насъ и сказѣвкою
и третоаромъ; бо годѣ було-бъ намъ брести густою
и по поясъ высокою травою. Мы прѣйшли до неве-
личкого ставку, котрѣй бувъ до окола оброслѣй вы-
сокою трѣстиною. Змученѣ ходомъ и спекою, поста-
новили мы, звичасъ тутѣйшимъ, користати ся зъ
того тихого, уединеного мѣсця и скупати ся. Але
ледви мы, розѣбравши-сь, повлѣзали въ воду, и взяв-
ши-сь за руки, мовъ малѣ дѣти, взяли въ водѣ пѣд-
скакувати и крутити-ся, любуючи ся холодною куп-
пѣлю; ажъ ось, що-сь плюснуло на другѣмъ березѣ....
Мы оглянули-сь, и побачили поганого крокодыля,
котрѣй, либонь такожь упрѣвши на спецѣ сонця,
спустивъ ся до воды, щобы зажити холодной купѣли...
Мы якъ не пишнѣй, якъ не выхопимо ся зъ воды на
берѣгъ, та ухопивши за одѣжь, якъ не дамо драпака,
черезъ Саванны мовъ справдешии Индѣйцѣ; и ажъ
пѣдъ пальмою *Murichi* мы запинили ся, що росла оди-
нока на сѣй Саваннѣ... Ажъ тутѣа духъ въ насъ всту-
пивъ; мы взяли смѣяти ся зъ нашої утечи, и говорили:
що въ Европѣ певно було бы ся намъ таке не приго-

дило... Тота пальма Murichi єсть то сагове дерево, котре дає муку, вино и волокна до вироблюваня матъ, кошôвъ, и одѣня. Єго овочѣ, подôбнїи до шишокъ ялицѣ, суть покритїи лускою, и мають смакъ виннавихъ ябокъ. Малпы Арагутаны дуже пожадають сего овочу, а Индїйцѣ виробляють зъ него напôй сферментований, троха квасковатый, а дуже холодачїй. Ся пальма задержує наветь въ порѣ найбôльшой посухи красну зеленôсть свого блистячого и пофалдованого листа. Самъ видъ того дерева здає ся удѣляти прїємного чувства холоду... Отже мы тутъ пôдъ тымъ любимъ деревомъ посѣдали спочити и барашкували мило ажъ до заходу сонця.

Другого зновъ разу вийшли мы зъ моимъ 14 лѣтнимъ Петрунѣмъ на прогулку на цѣлий день; мы пустили ся ити до другого нашого футора, де були кошары коней и волôвъ. Мы взяли съ собою харчу, двѣ баньки воды, квасковатого соку зъ пальмы murichi и стрѣльбы на плечи. Була то перша наша довша прогулка съ сыномъ. Єлиза прашала ся зъ Петрунѣмъ зô слезами, мовь-бы виправляла єго на край свѣта; а ôнъ зъ блескучими очима, рвавъ ся ôдъ обнятїи материннихъ, мовь той молодой орелъ, що першїй разъ забажаетъ взлетѣти зъ домашнього гнѣзда въ широки свѣты воздушнїи.. Мы бродили травами безъ вину; сонце пекло, якъ скажене; пôтъ ливъ ся цюркомъ; ажъ десь коло полудня побачили мы

лѣсокъ зъ пальмъ, *Palmeros*, въ котрѣмъ мы загадали
 ѡдпочити... На разъ роздавъ ся страшный рыкъ вола,...
 ревуцій, стогнаюцій, переражаюцій незвычайный... Я
 сѣгнувъ Петруня за рукавъ, мы пристанули, здой-
 мивши рушницѣ зъ плечей, и зъ ѡдведенымъ кур-
 комъ, поглядали мы пильно въ ту сторону, зъ ѡдки
 выходивъ ревъ вола... Ревъ повторивъ ся разъ, дру-
 гій, третій и десятый... Мы побачили скрѣзь чистій
 пнѣ пальмъ боа: той страшный змій кинувъ ся зъ
 галузи дерева, котре своимъ тѣломъ бувъ обмотавъ,
 на пасучого вола, и взявъ его собою, мовъ персте-
 нями, обмотувати; перстенѣ стисняля ся, и кожде
 стиснене ихъ ломало кости въ волѣ, ажъ трещали...
 Коли волѣ згибъ, и кости его були достаточно поло-
 маній, тогды той страшный потвѣръ, зъ на кѣлька
 сяжнѣвъ зъ-завбѣльшкій, взявъ вола слинити, а ѡд-
 такъ его поволи въ себе втягати; при чѣмъ стра-
 шенно розширила ся его паща. Волѣ щезъ въ по-
 творѣ по довгѣй, довгѣй праці; змій, доконавши дѣла,
 вздувъ ся, яеъ гора, поваливъ ся ѡбъ землю и про-
 тягъ ся не ворущаючи ся... Теперь мы приступили
 съ Петрунемъ ближе, и на оденъ знаеъ впакували
 змїеви двѣ кульки въ саму голову; змій лишъ трѣп-
 нувъ ся, и здохъ... Єсть зовсѣмъ безпечно прибли-
 жити ся до змія, коли ѡнъ пролигъ вола, або коня,
 або яеъ инше велике звѣря; бо ѡнъ тогды не вору-
 шить ся, мовъ не живый, такъ довго, доки жертвы
 своєї не стравить... И ажъ тогды ѡнъ зновъ стае ся
 небезпечный, коли голодень.

Мѡй Петруньо ѡдбувь тымъ чиномъ першу рипарску пробу, — и тѣшивъ ся дуже, що му пригода придарила ся...

18. КОНЕЦЬ.

Но що-же мѡй пріятѣлю!... я тобѣ розказую и не можу нарозказовати-ся, а ты може вже давно собѣ наскучивъ читати.... Кобы я знавъ, що тебе мѡй вѣсти будуть такъ само занимати, якъ мене занимали образы и проявы американьского свѣта, то ябъ тобѣ ще много цѣкавыхъ новостей написавъ... Але не знаю, якъ ты ихъ пріймаєшь... Напиши-жь отже, якъ они тобѣ припали до смаку; а я ведля того застоую-ся...

Бувай здоровъ, и люби мене якъ иногдѣ. Жѣнка моя и дѣти мои посылають тобѣ сердечнѣй поздороуленя... Петро.

На сѣмъ кѡнчить ся фрагментъ знайденого памятника.

З М Ъ С Т Ъ .

	стор
Передне слово	3
I. Хлопцемъ	3
II. Молодцемъ	10
III. Мужемъ	14
1. Прологъ до щастя	15
2. Кумана	18
3. Бѣдне сердце	26
4. Купѣль	26
5. Кризисъ	30
6. Зъ Куманы до Кордилерѣвъ	32
7. Индійцѣ	33
8. Миссія С. Фернандо	35
9. Яскиня Guacharo	38
10. До Каракасѣ	43
11. Каракасѣ	48
12. Землетрясене въ Каракасѣ	52
13. Переправа черезъ Кордилеры	55
14. Озеро Tacarigua	59
15. Лянось	70
16. Наша загорода	74
17. Нашъ прожитокъ въ Саваннахъ	70
18. Конецъ	83

